ที่ระลึก

เลิกทาสในรัชกาลที่ ๕

พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ

พระยาอุเทนเทพโกสินทร์

(ประสาน บุรณศิริ)

ณ เมรุวัดเทพศรินทราวาส

วันที่ ๒๙ สิงหาคม ๒๔๙๗

คำนำ

ม.ล. เดช สนิทวงศ์ ได้มาแจ้งความประสงค์แก่เจ้าหน้าที่ ณ หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร ขอจัดพิมพ์หนังสือสำหรับแจกเป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระยาอุเทนเทพโกสินทร์ (ประสาร บุรณศิริ) กำหนดงานในวันที่ ๒๙ สิงหาคม ศกนี้ ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส และได้เลือกเรื่องเลิกทาสในรัชกาลที่ ๕ ด้วยเห็นว่ามีความเกี่ยวข้องกับพระยาอุเทนเทพโกสินทร์อยู่บ้าง โดยที่ พระยาอุเทนเทพโกสินทร์ เป็นบุตรของ พระยาราไชย (จำเริญ บุรณศิริ) ที่ปรึกษาราชการแผ่นดินผู้หนึ่ง ซึ่งได้ร่วมในการพิจารณาเกี่ยวกับการลดเกษียณอายุค่าตัวลูกทาส ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังปรากฏนามอยู่ในหนังสือน กรมศิลปากร มีความยินดีอนุญาตให้จัดพิมพ์ได้ดังประสงค์

หนังสือเรื่องนี้ พระยาอนุมานราชธนเป็นผู้แต่ง โดยรวบรวมข้อความเกี่ยวกับทาส ซึ่งปรากฏในหนังสือเก่าต่าง ๆ รวมทั้งเรื่องเลิกทาสในรัชกาลที่ ๕ แต่เนื่องจากการจัดพิมพ์ครั้งนี้เป็นเวลากระทันหัน และหนังสือเรื่องเลิกทาสในรัชกาลที่ ๕ เป็นเรื่องใหญ่ เจ้าภาพจึงขออนุญาตตัดตอนพิมพ์แต่เฉพาะข้อความที่เกี่ยวกับการเลิกทาสในรัชกาลที่ ๕ เท่านั้น ซึ่งกรมศิลปากรก็ไม่ขัดข้อง และในการ

TUDC 23/03/2563

พิมพ์ครั้งนี้ได้นำคำนำซึ่งพิมพ์ครั้งแรกมาลงพิมพ์ไว้ด้วย เพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจความเป็นมาชัดเจนยิ่งขึ้น

กรมศิลปากร ขออนุโมทนาในกุศลบุญราศีทักษิณานุปทาน ซึ่งเจ้าภาพได้บำเพ็ญอุทิศส่วนกุศลแด่พระยาอุเทนเทพโกสินทร์ (ประสาร บุรณศิริ) ทั้งกุศลสาธารณประโยชน์ในการจัดพิมพ์หนังสือทดแทนให้แพร่หลาย เป็นเครื่องมือแก่นักศึกษาที่จะค้นคว้าหาอ่านได้โดยสะดวก ขอกุศลผลบุญทั้งปวงนี้ จงเป็นประหนึ่งบุญนิธิ อำนวยสุขวิปากสมบัติแด่ท่านผู้วายชนม์ ตามควรแก่คติวิสัยในสัมปรายภพเทอญ

(หลวงวิเชียรแพทยาคม)

รักษาการในตำแหน่งอธิบดีกรมศิลปากร

๗ สิงหาคม ๒๔๙๙

คำนำในการพิมพ์ครั้งที่ ๑

เมื่อวันที่ ๒๓ กันยายน ๒๔๘๗ หม่อมเจ้าหญิงนวาสสัวสดิ จรัสประวัติ ได้มาแจ้งความจำนงยังกรมศิลปากรว่า มีประสงค์จะได้ฉบับหนังสือสำหรับพิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระเมรุพระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าประเวศวรสมัย ซึ่งกำหนดถวายพระเพลิง ณ วันพุธที่ ๒๕ ตุลาคม ๒๔๘๗ น แลทรงแสดงเจตนาว่าใคร่จะได้เรื่องเบ็ดเตล็ดพระเกียรติในพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง พระบิยมหาราชเจ้า กรมศิลปากรจึงเสนอ "เรื่องเดิกทาสในรัชกาลที่ ๕" ก็พอพระทัยทรงเลือกเรื่องนี้สำหรับตีพิมพ์ แต่เรื่องเดิกทาสในรัชกาลที่ ๕ นี้ กรมศิลปากรยังมิได้รวบรวมฉบับเรียบเรียงขึ้นไว้ จึงต้องรวมรวมถวายในเวลารีบด่วน เพราะมีเวลาที่จะจัดทำกระชั้นชิดมาก

เรื่องทาส เป็นเรื่องใหญ่เรื่องหนึ่งในประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติมีมาแต่ดึกดำบรรพ์ดังจะเห็นได้จาก "เรื่องทาสในต่างประเทศ" ซึ่งเก็บความจากหนังสือเอนไซโคลปีเดีย บริตานิกานั้น เสียดายแต่เรื่องนี้ไม่มีกล่าวถึงเรื่องทาสในตะวันออก กล่าวถึงโดยมากแต่เรื่องทาสในยุโรปและอเมริกา ถ้าจะค้นคว้าเกี่ยวกับเรื่องทาสทางตะวันออกเช่นในอินเดีย, อินโดจีน, จีนและญี่ปุ่น มารวมไว้ด้วยก็จะสมบูรณ์ยิ่งขึ้น หากแต่เวลาไม่อำนวย จึงมิได้รวบรวมไว้ในเล่มนี้ เรื่องทาสที่มาเกี่ยวพันกับความเป็นอยู่ของชนชาติไทยก็น่าจะเป็นปัญหา

ใหญ่ในประวัติศาสตร์ของชาติ เข้าใจว่าเมื่อพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ ได้ประกาศอิสรภาพตั้งอาณาจักรสุโขทัยขึ้นเป็นเอกราชแล้ว ก็น่าจะทรงประสบความยุ่งยากในเรื่องนอยู่ไม่น้อยเหมือนกัน จึงปรากฏมีคำเตือนใจให้คนไทยรู้สำนึกความเป็นไทยของตนเสมอ ดังปรากฏเป็นบัญญัติหรือสุภาษิตพระร่วงบทหนึ่งว่า “ตนเป็นไทยอย่าคบทาส” ทั้งนี้แสดงว่า ความเป็นอยู่ และความรู้สึกในจิตใจ ดังนี้ได้มีมา แต่โบราณ แม้ฝรั่งที่เข้ามาประเทศไทย เมื่อรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ก็ได้เขียนกล่าวถึง (ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๔๒ หน้า ๖๗—๗๐) เป็นเชิงตำหนิตามความรู้สึกของเขาว่า “ท่านผู้ที่เป็นใหญ่หรือเป็นเจ้านายในเมืองนี้ เลยตัวอยู่ได้ก็ด้วยอาศัยกำลังของพวกทาส ทาสเหล่านี้เป็นคนที่พระเจ้าแผ่นดินพระราชทานให้แก่เจ้านายและข้าราชการผู้ใหญ่ และท่านผู้ใหญ่เหล่านี้ ก็มักปล่อยทาสให้ไปทำมาหากินเสียครึ่งหนึ่ง ทาสเหล่านี้ก็เอาเงินมาให้แก่นายวันละอัฐหรือ ๒ อัฐทุกวันไป” จริงอยู่ตามที่กล่าวนี้จะเห็นได้ว่า ฝรั่งผู้เขียนนี้ มีความเข้าใจเรื่องทาสที่มีในประเทศไทยผิดพลาดอยู่บ้าง เช่นที่ว่าทาสเป็นคนที่พระเจ้าแผ่นดินพระราชทานให้ เพราะมีความจริงปรากฏอยู่ในกฎหมายลักษณะทาสของเก่าชัดเจนอยู่แล้วว่าทาสนั้นแบ่งเป็นหลายประเภท แต่ก็เป็นข้อความที่แสดงให้เห็นว่าประเพณีใช้ทาสในประเทศไทยได้มีสืบเนื่องติดต่อกันตลอดมา แต่ประเพณีการมีทาสของคนไทยน่าที่จะได้มีขึ้นต่อไปชั้น

หลัง เพราะคำว่า "ไทย" ตามที่ท่านผู้รู้ได้สอบสวนแล้ว ปรากฏว่ามาจากคำว่า ตา, ต้า, ไต, ไต้, หรือ ไท แปลว่า ใหญ่ หรือผู้เป็นใหญ่ และเป็นชื่อเรียกเชื้อชาติของชนชาวไทยมาแต่เมื่อยังครอบครองดินแดนอยู่ในประเทศจีนตอนใต้สมัยก่อนพุทธกาล แต่ที่มาที่คำแปลอีกอย่างหนึ่งว่า "เป็นอิสระแก่ตัว, ไม่เป็นข้าใคร" อันมีความหมายตรงกันข้ามกับคำว่าทาสนั้น น่าจะเกิดแต่เหตุการณ์อย่างอื่นในภายหลัง ประเพณีเรื่องทาสของชนชาวไทยจะมีมาแต่เมื่อไร ยังทราบไม่ได้ชัดเจนมีเค้าพอจะรู้ได้บ้างตามที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงนำมากล่าวไว้ในปาฐกถาเรื่อง "ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณ" ตอนหนึ่งว่า "เรื่องทาสกรรมกรในประเพณีไทยแต่เดิมหามีไม่ พวกไทยที่มาอยู่ข้างใต้มารับประพฤติการใช้ทาสตามประเพณีขอม มีความปรากฏในบานแผนกกฎหมายลักษณะลักพาบทหนึ่งว่าเมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยากับกรุงสุโขทัยเป็นไมตรีกันนั้น มีผู้ลักพาทาสในกรุงศรีอยุธยาหนีขึ้นไปเมืองเหนือ พวกเจ้าเงินกราบทูลพระเจ้าอู่ทอง ขอให้ไปติดตามเอาทาสกลับมาว่าเพราะ "เมืองท่านเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันแล้ว" ดังนี้ แต่พระเจ้าอู่ทองหาทรงบัญชาตามไม่ ดำรัสสั่งให้ว่ากล่าวเอาแก่ผู้ชายนายประกัน และมีคำซึ่งยังใช้กันมาปรากฏอยู่คำหนึ่ง ซึ่งเรียกผู้พ้นจากทาสว่า "เป็นไทย" ดังนี้ พึงสันนิษฐานได้ว่า เพราะแต่เดิมชนชาติไทยไม่มีทาส และไทย

มารับใช้ประเพณีทาสกรรมกรจากชอม ทาสจึงได้มีสืบมาในประเทศ
สยามจนกระทั่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระ
กรุณาโปรดให้เลิกเสียเมื่อในรัชกาลที่๕" เมื่อเรื่องทาสเป็นเรื่องสำคัญ
ในประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติ เรื่องเลิกทาสนต้องนับเป็นเรื่องสำคัญ
เกี่ยวแก่ความเป็นอยู่ของมนุษยยิ่งขึ้นไปอีก การเลิกทาสในต่างประเทศ
มีผลกระทบกระเทือนถึงกับเกิดศึกกลางเมือง เช่นในอเมริกาและเป็น
เหตุให้เกิดกบฏเช่นกบฏซัตซุมาในญี่ปุ่นเป็นต้น ด้วยเหตุนี้การเลิกทาส
ในประเทศไทยเมื่อรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
จึงถือได้ว่าเป็นเรื่องสำคัญ และเรื่องใหญ่เรื่องหนึ่งในประวัติศาสตร์ของ
ไทย การเลิกทาสในรัชกาลที่ ๕ เท่ากับเป็นการพลิกความเป็นอยู่และ
ความรู้สึกจิตใจของประชาชนชาวไทยจากด้านหนึ่งไปสู่อีกด้านหนึ่ง ซึ่ง
ความเป็นอยู่และความรู้สึกทางจิตใจนั้นยากที่จะแก้ไขเปลี่ยนแปลง ถ้า
จะเรียบเรียงเรื่องนี้ให้แจ่มแจ้งและสมบูรณ์ จะต้องสอบสวนค้นคว้าหา
เหตุผลด้วยใช้เวลามาก จะทำในเวลาเล็กน้อยย่อมไม่เพียงพอ หนังสือ
เล่มนี้เป็นแต่เพียงรวบรวมพระราชปรารภ, ประกาศและพระราชบัญญัติ
เกี่ยวกับเรื่องเลิกทาสในรัชกาลที่ ๕ ขึ้นไว้ เพื่อเป็นทางสอบสวนค้น
คว้าของนักศึกษาและผู้ใฝ่ใจในเรื่องความเป็นอยู่ของบรรพบุรุษเรา
ในสมัยก่อน แม้กระนั้นผู้ใฝ่ใจเพื่อทราบความจริงอันเป็นเนื้อหาที่ถ่อง
แท้เกี่ยวกับการเลิกทาสของเรา เมื่อได้อ่านพระราชปรารภและประกาศ

เป็นต้น เท่าที่ปรากฏในหนังสือเล่มนี้ ก็พอจะหยั่งทราบพระราชประสงค์อันเป็นกุศลเจตนาในห้วงพระราชหฤทัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงได้โดยถ่องแท้ ทั้งจะเป็นทางให้พิจารณาเห็นว่า พระองค์ได้ทรงพระราชดำริดำเนินการเรื่องเดินทางในครั้งนี้ให้สำเร็จดุล่วงไปด้วยพระปรีชาญาณอันสุขุมคัมภีรภาพ มิได้เกิดเหตุร้ายภายในชั้นเยี่ยงการเดินทางในนานาประเทศ ทั้งน่าจะเป็นเพราะอาศัยพระปรีชาญาณทรงดำเนินการอย่างสุขุมรอบคอบ เช่นเมื่อได้ประกาศพระราชปรารภไปแล้ว ก็น่าจะได้ทรงสอบสวนเพื่อฟังความคิดเห็นของเจ้านายขุนนางในเวลานั้นว่า จะมีความเห็นอย่างใดบ้าง ดังปรากฏในคำปรึกษาราชการบางเรื่อง ซึ่งกรมหลวงวรศักดาพิศาลทำความเห็นถวายตอนหนึ่งว่า “ด้วยทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานคำปรึกษาเรื่องเกษียณอายุลูกทาส และห้ามไม่ให้ขายเด็กเกินเกษียณอายุ ให้ข้าพระพุทธเจ้าตรองการนั้น พระเดชพระคุณหาที่สุดมิได้ ข้าพระพุทธเจ้ารับใส่เกล้า ฯ ได้ตรองความตามข้อพระราชบัญญัติซึ่งทรงจัดขึ้นใหม่ตลอดจนสิ้นความแล้ว ข้าพระพุทธเจ้าเห็นด้วยเกล้า ฯ ว่าซึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ลดหย่อนผ่อนค่าเกษียณอายุเด็ก และบิดามารดาจะขายบุตรซึ่งอายุยังเยาว์อยู่นั้น ก็เป็นพระเดชพระคุณแก่เด็กเกิดไปภายหน้าที่ดีมีความอุตสาหะ ครั้นเติบใหญ่ประพฤติตัวดีก็พอจะคิดไถ่ถอนตัวโดยง่าย ได้มาตั้งตัวเป็นไทยและเป็นลูกค้าวานิช เป็น

ประโยชน์โดยมาก งามแก่บ้านเมือง แต่ก่อนนั้นลูกทาสที่จะได้อุปสมบทและรู้หนังสือมีความรู้ต่าง ๆ กันอยู่นัก ทั้งนี้จะเห็นได้ว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงรอบคอบเพียงไร และทรงดำเนินการเลิกทาสในประเทศไทยให้สำเร็จลุล่วงไปด้วยความนิยมชมชื่นเป็นที่สุด จนปีที่ทรงให้ใช้พิกัดเกษียณอายุลูกทาสลูกไทยใหม่คือปีมะโรง (พ.ศ. ๒๔๑๑) นั้น เป็นปีที่ถือกันว่าสำคัญปีหนึ่งในรัชกาลของพระองค์ ซึ่งถ้าใครเกิดปีนี้ ก็มักจะพูดกันติดปากว่า เกิดปี "มะโรงเลิกทาส" มาจนทุกวันนี้ หวังว่าผู้ที่ได้อ่านทราบเรื่องในหนังสือเล่มนี้ คงจะมีความปีติยินดีและอนุโมทนาถวายพระราชกุศลแด่สมเด็จพระบิยมหาราชพระองค์นั้นโดยทั่วกัน

กรมศิลปากรขอถวายอนุโมทนาในกุศลบุญราศีทักษิณานุปทานซึ่งหม่อมเจ้าหญิงนิวาสสวัสดิ์ จิระประวัติ ได้ทรงขวนขวายจัดให้มีพิมพ์"เรื่องเลิกทาสในรัชกาลที่ ๕" นี้ แจกจ่ายเผยแผ่วิทยาทานสาธารณประโยชน์ เป็นอนุสรณ์เนื่องในงานพระศพพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประเวสวรสมัย ขอจงเป็นปัจจัยทานมัยกุศลผลบันดาลให้สำเร็จอิฐผลานิสงส์ แด่พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์นั้น ในสัมปรายภพสมดังมโนปณิธานทุกประการเทอญ.

กรมศิลปากร

๒๑ ตุลาคม ๒๔๘๗

พระยาอุเทนเทพโกสินทร์

(ประสาน บุรณศิริ)

ชาตะ : วันที่ ๑๗ พฤศจิกายน ๒๔๑๒

มรณะ : วันที่ ๗ กรกฎาคม ๒๔๙๙

ประวัติ

ด้วยญาติและมิตรชั้นผู้ใหญ่ที่เป็นคนรุ่นเดียวกันกับคุณพ่อได้ล่วงลับไปแล้วเป็นส่วนมาก ยังมีเหลืออยู่แต่เพียงสองหรือสามท่าน ครั้นจะไปขอให้ท่านแต่งประวัติของคุณพ่อ ก็จะเป็นการรบกวนเกินไป จึงตกลงใจว่าจะแต่งประวัติของท่านเสียเอง เพราะผู้เขียนได้อยู่ใกล้ชิดกับท่านตลอดเวลา จะได้ห่างเหินไปบ้างแต่ชั่วเวลาที่ได้ไปศึกษาวิชาณประเทศอังกฤษ ฉะนั้นพอจะทราบประวัติของท่านได้ดีคนหนึ่ง

คุณพ่อเกิดในสกุลบุรณศิริ เป็นบุตรพระยาธรรมจรรยานุกูลมนตรี (จำเริญ บุรณศิริ) และ เปลี่ยน บุรณศิริ เป็นมารดา เมื่อวันที่ ๑๗ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๑๒ ที่บ้านท่าตรงข้ามติดกับโรงเรียนราชินีล่าง เวลานั้น ท่านบิดาได้ตั้งชื่อว่าประสาน ได้เริ่มการศึกษาที่โรงเรียนพระตำหนักสวนกหลาบ และได้ถวายตัวเป็นมหาดเล็กในรัชกาลที่ห้าตามประเพณีนิยมในบรรดาบุตรข้าราชการผู้ใหญ่สมัยนั้น

หลังจากที่ถวายตัวเป็นมหาดเล็ก คุณพ่อก็ได้เริ่มรับราชการเป็นมหาดเล็กในเวรฤทธิ์ แล้วได้สมัครเข้าเป็นนักเรียนนายร้อยทหารบก เมื่อสำเร็จการศึกษาวิชานักเรียนนายร้อย ได้รับพระราชทานยศเป็นนายร้อยตรีประจำการอยู่ประมาณสามปี ครั้นใน พ.ศ. ๒๔๓๕ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนมรุพงศ์ ศิริพัฒน์ ดำรงตำแหน่งอัครราชทูตประจำกรุงปารีส เสด็จในกรมพระองค์นั้น

ได้ทรงขอเอาตัวคุณพ่อติดตามออกไปด้วย โดยได้รับตำแหน่งเป็นเสมียนเอกประจำสถานทูตไทย เมื่อได้รับราชการอยู่ประจำสถานทูตประมาณสามปี ก็ตามเสด็จในกรมกลับกรุงเทพฯ

ถึงแม้คุณพ่อมิได้ไปเป็นนักเรียนศึกษาวิชาโดยเฉพาะเหมือนนักเรียนทั้งหลายก็ดี ชั่วในระยะเวลาอันสั้นที่ได้ไปรับราชการประจำอยู่ในกรุงปารีสคราวนั้น นับว่าคุณพ่อได้รับคุณประโยชน์อย่างมากมายในทางดำรงชีวิตของท่านต่อมาภายหลัง ทั้งในทางราชการและในทางส่วนตัว เพราะท่านได้มีโอกาสเข้าสมาคมชั้นสูง ไม่ใช่แต่ในประเทศฝรั่งเศสเท่านั้น ยังประเทศอื่น ๆ ในทวีปยุโรป — ในขณะที่ท่านได้ไปราชการชั่วคราวด้วย ได้เห็นการปกครอง ความเจริญรุ่งเรืองของบ้านเมืองตลอดทั้งการค้าของประเทศต่าง ๆ ในยุโรป ได้คบค้าสมาคมผูกมิตรกับขุนนาง ข้าราชการ นักเรียนไทย ซึ่งเมื่อได้กลับมาเมืองไทยแล้วก็ได้พึ่งพาอาศัยสติปัญญาของท่านเหล่านั้นทั้งในทางราชการและส่วนตัว เมื่อได้กลับมาถึงกรุงเทพฯ แล้วประจวบกับเวลานั้นเจ้าคุณลุงอัครราชได้รับราชการเป็นนายตำรวจนครบาลชั้นผู้ใหญ่อยู่ก่อน จึงได้ขอโอนคุณพ่อไปเข้ารับราชการในกรมตำรวจนครบาล ในระหว่างที่รับราชการในกรมตำรวจนครบาลนั้น คุณพ่อได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นหลวงวิสูตรบริหาร เมื่อวันที่ ๑๖ ธันวาคม ๒๔๔๐ ในการที่ได้รับราชการตำรวจนั้น คุณพ่อได้รับความเหน็จเหนื่อยตรากตรำอย่างหนัก

ตลอดมาเป็นเวลา ๖ ปี ถึงได้ฉันวาจาไว้ว่า ไม่อยากให้ลูกหลานของท่านเป็นตำรวจอีกเลย

เมื่อตำแหน่งเจ้าเมืองนนทบุรี ซึ่งถือว่าเป็นเมืองชั้นในอยู่ใกล้กับพระนครได้ว่างลง ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าแต่งตั้งให้คุณพ่อไปรับราชการตำแหน่งนี้เมื่อยังเป็นหลวงวิสูตรบริหาร ในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงนั้น ข้าราชการซึ่งมีบรรดาศักดิ์ชั้นหลวงที่ได้รับพระมหากรุณาแต่งตั้งเป็นเจ้าเมือง โดยเฉพาะเป็นเจ้าเมือง ๆ ชั้นในซึ่งอยู่ใกล้พระเนตรพระกรรณนั้น นับว่าได้รับพระมหากรุณาเป็นอันมาก และมิใช่แต่เท่านั้น เมื่อคุณพ่อได้จัดราชการและปราบปรามโจรผู้ร้ายเป็นที่เบาบางลงแล้ว ยังได้ทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้าให้ออกไปเป็นเจ้าเมือง ๆ ธัญญะบุรีอีกเมืองหนึ่ง การที่ข้าราชการได้รับภาระการปกครองคราวเดียว ๒ เมือง ต้องจัดว่ามีความสามารถเป็นพิเศษเพราะเท่าที่ผู้เขียนเคยทราบ ไม่เคยมีตัวอย่างเช่นนี้เลย ในสมัยที่คุณพ่อเป็นเจ้าเมืองนนทบุรีอยู่นั้น คงจะเป็นด้วยทรงไว้วางพระราชหฤทัยในตัวคุณพ่อเป็นอย่างมาก จึงได้ทรงเสด็จประพาสต้นอยู่เสมอ และในการนี้คุณพ่อก็ได้ถวายพระเดชพระคุณโดยมิได้มีสิ่งใดขุ่นข้องหมองพระราชหฤทัยเลย ในระหว่างที่ได้รับราชการเป็นเจ้าเมืองนนทบุรี คุณพ่อได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นพระอนันต์นารักษ์ ในพ.ศ. ๒๔๔๖ และใน พ.ศ. ๒๔๔๙ ก็ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็น

พระยานนทบุรีศรีเกษตรตราราม เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๗ ได้ทรงพระกรุณา
โปรดเกล้า ฯ แต่งตั้งเป็นอธิบดีกรมสรรพากรใน และใน พ.ศ. นั้นเอง
โปรดเกล้า ฯ ให้เปลี่ยนราชทินนามเป็นพระยาอุเทนเทพโกสินทรมหินทร
สรรพากรบดี ครั้นใน พ.ศ. ๒๔๕๘ ทางราชการได้รวมกรมสรรพากร
ในและกรมสรรพากรนอกเป็นกรมเดียวกันขึ้นต่อกระทรวงพระคลังมหา
สมบัติ จึงได้โปรดเกล้า ฯ ให้ย้ายคุณพ่อไปเป็นอธิบดีพระคลังมหา
สมบัติ ในที่สุดก็ได้ออกจากราชการรับพระราชทานเบี้ยบำนาญประเภท
สูงอายุในปลาย พ.ศ. ๒๔๖๘ และในต้น พ.ศ. ๒๔๖๙ ได้โปรด
เกล้า ฯ แต่งตั้งให้เป็นองคมนตรี ตลอดเวลาที่คุณพ่อได้รับราชการอยู่
ก็ได้พยายามปฏิบัติหน้าที่ราชการเต็มสติปัญญามิได้ย่อท้อ และรักษา
เกียรติยศชื่อเสียงเพื่อให้เป็นที่ไว้วางใจของผู้บังคับบัญชาตลอดมา ตาม
ที่บรรยายมานับว่าคุณพ่อได้รับใช้ชาติและฉลองพระเดชพระคุณพระ
มหากษัตริย์เต็มกำลังความสามารถ ดังบรรพบุรุษของท่านได้เคย
ปฏิบัติมาแล้ว นับแต่ครั้งสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นต้นมา

เมื่อได้ออกจากราชการรับบำเหน็จบำนาญแล้ว ได้โปรดเกล้า ฯ
แต่งตั้งให้เป็นกรรมการพระคลังข้างที่ และโดยตำแหน่งนี้ได้รับเลือก
เป็นกรรมการธนาคารไทยพาณิชย์ และกรรมการบริษัทไฟฟ้ากรุงเทพ ฯ
ต่อมาได้รับเลือกตั้งเป็นกรรมการสภากาชาดไทย และยังได้รับใช้ทาง
ราชการบ้างเป็นครั้งคราว จนอายุท่านมากแล้วจึงเก็บตัวอยู่กับบ้าน ใน

TUDC 23/08/2563

ระหว่างที่ท่านออกจากราชการแล้ว ท่านได้เริ่มเก็บหอมรอมริบสะสม
รายได้ของท่านเพื่อบริจาคในทางกุศล โดยตั้งทุนอุดหนุนโรงพยาบาล
ไว้หลายรายเพื่ออุดหนุนคนไข้อนาถาบ้าง สำหรับเป็นทุนให้นักเรียนซึ่ง
มีความปรารถนาจะได้ศึกษาวิชาการแพทย์บ้าง เงินทุนสำหรับนักศึกษา
วิชาการแพทย์ท่านได้กำหนดให้เฉพาะผู้ที่เรียนสอบได้ที่ ๑ ฉะนั้นผู้ที่
ได้รับทุนส่วนมากเมื่อสำเร็จการศึกษาได้รับปริญญาแล้วก็ได้รับการ
สนับสนุนจากรัฐบาลให้ไปเรียนต่อในต่างประเทศ เมื่อกลับเข้ามารับ
ราชการเป็นนายแพทย์ และได้เป็นนายแพทย์ที่มชื่อเสียงด้วยกันแทบ
ทุกคน และโดยบุญกุศลที่คุณพ่อได้ทำไว้นั้นก็ได้รับผลตอบแทนทันตา
เห็น โดยนายแพทย์เหล่านั้นได้สนองพระคุณท่านเวลาป่วยไข้อยู่เสมอ
ตลอดจนในวาระสุดท้ายของท่าน

สำหรับในทางการค้าคุณพ่อมีจิตใจฝักใฝ่อย่างมากผู้หนึ่ง ในสมัยที่
ท่านได้รับราชการอยู่ในทวีปยุโรป ก็ได้พิจารณาเห็นแล้วว่าประเทศที่
จะมีความเจริญมั่งมีศรีสุขได้ก็เพราะประชาชนได้ทำมาค้าขาย แต่โดย
เหตุที่ท่านเป็นข้าราชการจะปลีกตัวไปทำการค้าก็เกรงจะเสียราชการไป
แต่ถึงกระนั้นก็ดีในยามว่างท่านต้องไปคุยหาความรู้ในเรื่องการค้าขาย
อยู่เสมอ และท่านได้เคยสั่งสอนผู้เขียนไว้ว่า ผู้ที่จะทำการค้านั้นต้องมี
บุคลิกลักษณะเป็นคนขยันหมั่นเพียร รู้จักการประหยัดในเวลาที่ควร
ประหยัด ส่วนที่ทำการค้าขายได้ดีเร็วหรือช้า ก็ด้วยสุดแต่สติปัญญา

TUDC 22/09/2563

แต่เชาวน์ของผู้ที่จะทำการค้า อีกประการหนึ่งท่านถือว่าการค้าขายก็เหมือนการเล่นการพนัน เพราะบางครั้งก็มีกำไรบางคราวก็ขาดทุน แต่เป็นการพนันที่มีหลัก เพราะแม้จะขาดทุนบ้างก็ยังมีสินค้าเป็นทรัพย์สินอยู่ ไม่ถึงกับหมดตัวเหมือนพวกเล่นการพนัน เมื่อเห็นว่าจะทำการค้าไม่ได้ คุณพ่อจึงหันไปจับเรื่องที่ดิน ท่านเลือกเอาที่ชุมนุมชนแต่ในทำเลค้าขาย เมื่อที่ดินรายใดมีผู้มาให้ราคาที่ท่านก็ขาย แล้วหาซื้อที่ใหม่ที่เนื้อที่ใหญ่กว่า ถ้าทุนมีไม่พอก็ได้ขอกำลังจากมิตรของท่านช่วยเหลือ โดยการนำในบันปลายแห่งชีวิตของท่านจึงไม่ได้รับความเดือดร้อนในการเงิน มีแต่จะสะสมไว้เพื่อทำบุญกุศล

คุณพ่อเป็นผู้นิยมสะสมวัตถุโบราณผู้หนึ่ง ตามที่ทราบกันทั่วไปแล้ว การที่ท่านเกิดนิยมเรื่องนี้จากในสมัยที่ท่านรับราชการอยู่ในกรุงปารีส การสะสมโบราณวัตถุสมัยต่าง ๆ กำลังฮือฮาขึ้นตัว ได้มีผู้นิยมสะสมกันมาก ท่านจึงได้มีโอกาสที่ได้ชมศิลปะและโบราณวัตถุที่เป็นยอดเยี่ยมทั้งในพิพิธภัณฑ์และในสถานที่แสดงศิลปกรรม ความที่ท่านชอบศิลปะต่าง ๆ นี้ ท่านได้เคยเล่าให้ฟังว่า เวลาใดเกิดคิดถึงบ้านขึ้นมา ท่านต้องไปหย่อนอารมณ์ตามพิพิธภัณฑ์ต่าง ๆ ทุกคราวประจวบกับเวลาท่านกลับเมืองไทย ทางกรุงเทพ ฯ ก็ได้เกิดนิยมสะสมโบราณวัตถุบ้างเหมือนกัน จึงทำให้ท่านพลอยสนุกไปด้วย เลยตั้งต้นสะสมแต่นั้นเป็นต้นมา และเครื่องโบราณวัตถุนี้เองทำให้ท่านได้รับ

ความเพลิดเพลินและเป็นที่หย่อนอารมณ์ และอาจถือได้ว่าเป็นยาอายุวัฒนสำหรับตัวท่านก็ได้

สำหรับทางบ้านและในระหว่างครอบครัว คุณพ่อเป็นผู้ที่มีเมตตาจิตต์และพร้อมไปด้วยความกรุณาปราณี เป็นที่เคารพนับถือในหมู่ญาติตลอดจนคนใช้ด้วย บิดามีความรักใคร่บุตรของตนเพียงใด คุณพ่อก็มีความรักใคร่บุตรของท่านเช่นเดียวกัน ท่านพร้อมที่จะสนับสนุนให้บุตรธิดาของท่านทุกคนให้ได้รับการศึกษาอย่างดีที่สุดเท่าที่จะมีสติปัญญาสามารถที่จะศึกษาได้ โดยเหตุที่ท่านเป็นผู้สร้างตัวของท่านขึ้นมาเองก็มีความปรารถนาจะให้ลูก ๆ ท่านปฏิบัติตัวอย่างท่านด้วย จึงได้พยายามเข้มงวดกวดขันให้หมั่นเล่าเรียนและอบรมประพฤติตัวอยู่ในระเบียบวินัยเสียแต่ยังเล็กอยู่ เพื่อเมื่อเติบโตแล้วจะได้เลี้ยงตัวเองได้ ท่านมิได้ละเว้นที่จะคอยสดับตรับฟังความก้าวหน้าของพวกลูก ๆ ของท่าน ถ้ามีเรื่องอะไรที่จะปรึกษาหารือท่านก็พร้อมที่จะสั่งสอนให้ไปในทางที่ดีเสมอ และได้ให้คติไว้ว่า ทำอะไรที่เห็นว่าถูกแล้วไม่ต้องกลัว แต่จะกลัวต่อเมื่อได้กระทำผิด เมื่อสิ้นท่านไปเสียคนหนึ่งก็เท่ากับสูญเสียท่านผู้ใหญ่ในวงศ์สกุลซึ่งเป็นที่เคารพนับถือในบรรดาลูกหลานและวงศ์ญาติเหลือที่จะพรรณาได้

คุณพ่อเมื่อเวลาหนุ่ม ๆ มีโรคบิดติดตัวเป็นประจำ และพยายามรักษาตัวจนหายขาด ต่อมาได้เป็นโรคความดันโลหิตสูงถึงกับเส้นเลือด

ฝอยแตกเมื่อท่านมีอายุ ๗๐ ปีเศษ แต่ก็ได้พยายามรักษาตัวจนหาย ครั้นเมื่อ ๓ ปีที่ล่วงมาแล้ว ท่านได้ล้มเจ็บแต่ก็ไม่หนักนัก นายแพทย์ได้ตักเตือนไว้ว่า แม้ท่านจะไม่มีโรคเรื้อรังเป็นประจำ ร่างกายของท่านเริ่มเสื่อมเสียแล้ว ต่อไปนี้จะมีแต่ทรุดลง จึงได้พยายามรักษาพยาบาลอย่างดีที่สุด ต่อมาเมื่อได้เห็นว่าท่านได้ทรุดโทรมลงมาก นายแพทย์จึงได้แนะนำให้ไปพักรักษาตัวที่โรงพยาบาลศิริราชเพื่อให้ได้รับการรักษาพยาบาลอย่างดีที่สุด จนอาการดีขึ้นบางเวลา แต่โดยทั่วไปอาการของท่านก็มีแต่ทรงและทรุดดังที่นายแพทย์ได้เคยเตือนไว้ นายแพทย์ก็ได้ตั้งใจรักษาพยาบาลท่านโดยสุดกำลัง ครั้นเมื่อวันที่ ๗ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๙๙ ท่านก็ได้สิ้นใจในอาการสงบ มีอายุ ๘๗ ปีเศษ วันที่ ๗ กรกฎาคม ๒๔๙๙ เวลาเย็น พระราชทานน้ำอาบศพ และพระราชทานโกศพร้อมทั้งเครื่องประดับตามเกียรติยศ

คุณพ่อมีบุตรและธิดาที่ยังมีชีวิตอยู่ ดังต่อไปนี้.—

๑. พระยาบุรณศิริพงศ์
๒. นายประโยชน์ บุรณศิริ
๓. นายประยูร บุรณศิริ
๔. ประยงค์ สุนทวงศ์ ณ อยุธยา
๕. นายประหยัด บุรณศิริ
๖. เจริญศรี หัตถะเมียร

๗. หม่อมสมบูรณ์ เทวกุล ณ อยุธยา

๘. นายบุญเสม บุรณศร

๙. นายบุญสม บุรณศิริ

๑๐. เจริญสุข โกมารกุล ณ นคร

พระยาบุรณศิริพงศ์

– ประวัติราชการ –

ของ

พระยาอุเทนเทพโกสินทรมหินทรสรรพากรบดี

เริ่มเข้ารับราชการ พุทธศักราช ๒๔๒๗

ยศ เป็นอำมาตย์เอก เมื่อ ๑๗ สิงหาคม ๒๔๕๕

เป็นมหาอำมาตย์ตรี เมื่อ ๒๑ กุมภาพันธ์ ๒๔๕๕

บรรดาศักดิ์ เป็นหลวงวิสูตบริหาร เมื่อ ๑๖ ธันวาคม ๒๔๔๐

เป็นพระอนันต์นารักษ์ เมื่อ ๑๖ พฤศจิกายน ๒๔๔๖

เป็นพระยานนทบุรีศรีเกษตราราม เมื่อ ๒๑ กันยายน ๒๔๔๙

เป็นพระยาอุเทนเทพโกสินทรมหินทรสรรพากรบดี เมื่อ ๑๔ ตุลาคม ๒๔๕๗

เครื่องราชอิสริยาภรณ์

ได้รับพระราชทาน เบญจมาภรณ์ช้างเผือก ชั้นที่ ๕ เมื่อ ๒๒ กันยายน ๒๔๔๒

ได้รับพระราชทาน จัตุรถาภรณ์มงกุฎสยาม ชั้นที่ ๔ เมื่อ ๑๘ ตุลาคม ๒๔๔๒

ได้รับพระราชทาน ตริตาภรณ์มงกุฎสยาม ชั้นที่ ๓ เมื่อ ๒๑ กันยายน ๒๔๕๓

ได้รับพระราชทาน ตริตาภรณ์ช้างเผือก ชั้นที่ ๓ เมื่อ ๒๑ ธันวาคม ๒๔๕๕

ได้รับพระราชทาน ทุติยจุลจอมเกล้า เมื่อ ๑๑ พฤศจิกายน ๒๔๕๗

ได้รับพระราชทาน ทวิตียาภรณ์มงกุฎสยาม ชั้นที่ ๒ เมื่อ ๓๐ ธันวาคม ๒๔๕๗

ได้รับพระราชทาน เหรียญจักรพรรดิมาลา เมื่อ ๑๒ มิถุนายน ๒๔๕๗

ได้รับพระราชทาน ประถมาภรณ์มงกุฎสยาม เมื่อ ๓๐ ธันวาคม ๒๔๖๗

ได้รับพระราชทาน ทุติยจุลจอมเกล้าวิเศษ เมื่อ ๑๘ พฤศจิกายน ๒๔๖๘

ตำแหน่ง เป็นมหาดเล็กเวรฤทธิ์ เมื่อ ๒๔๒๗

เป็นนักเรียนนายร้อย เมื่อ ๒๔๓๐

เป็นนายสิบโท เมื่อ ๒๔๓๑

เป็นนายร้อยตรี เมื่อ ๒๔๓๒

เป็นเสมียนเอกสถานทูตสยาม กรุงปารีส เมื่อ ๒๔๓๕

เป็นนายร้อยตำรวจเอก เมื่อ ๒๔๓๘

เป็นนายพันตำรวจตรี เมื่อ ๒๔๔๔

เป็นนครบาลจังหวัดนนทบุรี เมื่อ ๒๔๔๕

เป็นนครบาลจังหวัดนนทบุรีและผู้ว่าราชการจังหวัดธัญญบุรี
เมื่อ ๒๔๕๐

เป็นนครบาลจังหวัดธัญญบุรี เมื่อ ๒๔๕๔

รั้งตำแหน่งอธิบดีกรมสรรพากร ในกระทรวงนครบาล
เมื่อ ๙ มีนาคม ๒๔๕๖

เป็นอธิบดีกรมสรรพากรใน เมื่อ ๑ ตุลาคม ๒๔๕๗

เป็นอธิบดีกรมพระคลังมหาสมบัติ เมื่อ ๒ กันยายน ๒๔๕๘

เป็นองคมนตรี เมื่อ ๔ เมษายน ๒๔๖๙

ทาสกถา

ตอนที่ ๑ (๑)

ธเนนวิกิเนย์ยวา ปุต์ตทาสามาตาปีตา
ชาติทาสา จทิน์นกา อัฏ์ฏ ทาสา จภัต์ตกา
ธัช์ ชพตา จทาสกา ทาสวัณ์ณปีสัต์ตมาติ ฯ

อาตมาภาพสามเณรแก้ว จะได้รับประทานวิสัชนาในทาสกถา พรรณนาด้วยทาส เป็นอรรถจริยาประพฤติประโยชน์ทั้งในโบราณกาล และปัจจุบันสมัยในธรรมมาการ และความเป็นไปของทาส ตามความประสงค์ของบพิตร แต่จะรับประทานวิสัชนาตามที่ได้ยินได้ฟังมาพอเป็นธรรมสวนานุตริยาดำหริ ซึ่งบพิตรบำเพ็ญธรรมในอภิลักขิตสมัยจะได้เป็นอานิสงส์ แห่งความริกในหม่ประชาชนสืบไป ดำเนินข้อเค้าสำเนาความตามที่เรียกว่า บาลีคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ ซึ่งมีในพระราชกำหนดกฎหมายลักษณะทาสอันปรากฏเป็นมคธภาษาจาง ๆ ว่า ธเนนวิกิเนย์ยวา เป็นต้น แปลความว่า อันว่าประเภทแห่งทาสทั้งหลาย ๗ จำพวกอันควรจะใช้ได้นนคือ ทาสไถ่มาด้วยทรัพย์ ๑ ลูกทาสเกิดในเรือนเบีย ๑ ทาสได้มาแต่บิดามารดา ๑ ทาสมีผู้ให้ ๑ ทาสอันได้

---

(๑) พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ สภานายก ประทานมาลงในวชิรญาณวิเศษ เล่ม ๕ ร.ศ. ๑๐๙ (พ.ศ. ๒๔๓๓)

ด้วยช่วยกังวลธุระแห่งคนอันต้องทัณฑโทษ ๑ ทาสอันเลี้ยงไว้ในการข้าวแพง ๑ นำชงไชยไปรบศึกแล้วและได้มาเป็นเชลย ๑ รวมลักษณะทาส ๗ จำพวกนี้ในคัมภีร์พระธรรมศาสตร์กล่าวในกฎหมายดังนี้ จะเป็นพระธรรมศาสตร์มาแต่รามัญหรืออย่างไรไม่ทราบ ด้วยคาถาคำกล่าวนั้นเป็นคำมคธจาง ๆ หาใช่ภาษาสันสกฤตไม่ ก็ “ทาส” คำนี้มูลศัพท์สืบมาแต่คำสันสกฤตหรือคำมคธแน่แล้ว แต่ที่มาใช้คำสกด “ษ”(๑) แทน “ส” จะเป็นด้วยความประสงค์ของโบราณาจารย์ จะแผลงให้เป็นคำสำหรับสยามพากย์ ให้แปลกจากมคธภาษาที่ว่า “ทาโส” แปลทับศัพท์ว่าทาสชาย “ทาสี” ว่าทาสีที่เข้าใจเป็นสามัญว่า ขี้ข้าชายหญิง หรือจะเป็นด้วยอยากจะใช้ตาม “ส” สามชนิด ในภาษาสันสกฤตที่ว่า ครูรามราษฎ์มาตั้งเป็นแบบบัญญัติอักษรไทยขึ้นไว้ให้เป็นไทยแผลง หรือจะเป็นด้วยความที่ไม่ชำนาญในการใช้ “ส” สามชนิด ก็ยังหาได้ความอธิบายทราบชัดตลอดไปไม่ แต่คำว่าทาสในภาษาสันสกฤตมักใช้เกี่ยวด้วยอุปสรรค “อภิ” ที่เนื่องด้วย “ทาศ” หรือ “ทัส” หรือ “ทังศ” หรือ “ทังส” ธาตุ แปลว่าทำให้เจ็บ ให้อันตราย ให้เป็นแผล ทำให้กำจัด ให้ฆ่า ถ้าเป็นบุรุษลิงค์เป็นชื่อสามัญ ใช้ในคัมภีร์เวทเป็นชื่อมารหรือปีศาจที่เป็นสิ่งชั่ว ศัตรูต่อชาติมนุษย์หรือพระอินทร์อย่างหนึ่ง เป็นชื่อชาติเถื่อนที่ดุร้ายหรือชื่อเมลจ์ คือมิลักขะชนที่ตรงกันข้ามกับอารยะในประเภทนั้น และเป็น

---

(๑) ภาษาโบราณ เขียน ทาส ว่า ทาษ

ชื่อบ่าวทาสที่อังกฤษเรียกว่า "เสลฟ" ในเนื้อความอันนี้มีอยู่ปลายชื่อคำของจำพวกศูทร อันเป็นชาติต่ำในสี่ตระกูลที่มโนศาราจารย์ได้แบ่งชาติมนุษย์ไว้ในธรรมศาสตร์

อีกนัยหนึ่งทาสแปลว่า ชาวประมงหรือผีพายก็แปล ถ้าเปลี่ยนอ—สระ เป็น อิ—สระ ก็เป็นสตรีลิงค์ แปลว่าทาสหญิง และทาสคำนี้เป็นชื่อของต้นไม้ แม่น้ำ ยักษ์ ปีศาจ มาร สิ่งไรในภาษาสันสกฤตด้วย แต่ขอยกไว้ที่หนึ่ง อาตมาภาพประสงค์แต่จะกล่าวด้วยทาสชน คือคนที่เป็นข้าบ่าวทาสตรงกับคำว่า เสลฟ ในภาษาอังกฤษอย่างหนึ่ง และทาสีวนะ ความเป็นอยู่ของทาส คือธุระการงานทาสอย่างหนึ่ง ทาสตาหรือทาสภาพ คืออาการของทาสอย่างหนึ่ง ก็ทาสคำนี้ ในบัจจุบันกาล จะขอแปลว่าข้าตามมูลความ หรือเอกชนใครใดเล่าที่เป็นทรัพย์สมบัติ หรือสุดแล้วแต่ความชอบใจของชนผู้อื่น ซึ่งมีอำนาจที่ชอบธรรม จะใช้จะทำจะประพฤติต่อผู้เป็นทาสที่อยู่ในใต้ความปกครองของตนนั้นได้ตามชอบใจ เมื่อคำอธิบายของทาสเช่นนี้ บางทีท่านผู้มีใจกรุณาต่อเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน จะเห็นเป็นอธิการเรี่ยวแรงไปกว่าตัวทาสที่ใช้อยู่เดียวนี้ดอกกระมัง จึงขอบอกไว้เป็นทางอธิบาย โดยอาการของทาสที่ได้มีเป็นเช่นอยู่ และความเปลี่ยนแปลงสืบเนื่องมาหลายอย่างต่างประการ ดังได้ปรากฏในพงศาวดารหรือจดหมายเหตุเรื่องทาสที่มีอยู่ในโลกนี้ ก็พอเป็นที่จะระงับความสนเท่ห์ของท่านผู้มีใจกรุณาได้ ตามเรื่องราวของการทาสซึ่งจะได้กล่าวต่อไป

เรื่องทาสนั้นได้เกิดมีมาช้านาน ตั้งแต่ความสว่างในพงศาวดาร
ของโลก ได้เกิดมีเป็นที่จดจำลงในหนังสือแล้ว เรื่องทาสก็ได้ยิน
ปรากฏสืบเนื่องมา เรื่องทาสนี้บางทีจะเกิดมีขึ้นด้วยเหตุของการ
สงคราม ที่จับศัตรูได้มาเป็นเชลยนั้น ผู้ที่ชะนะในครั้งยังมีอาการเป็น
มิลักชะชนอยู่ ยังไม่ถึงซึ่งการเป็นศิวิไลสิทธิภาพ เมื่อจับได้ข้าศึกมา
เป็นเชลยแล้ว ก็พิฆาตฆ่าฟันเสียทั้งนั้น ภายหลังเห็นว่าการที่ฆ่าฟัน
นั้นไม่เป็นประโยชน์ คิดหากำไรด้วยอุบายใช้เชลยนั้นเป็นทาสโดย
อย่างแรงร้าย แทนที่จะฆ่าฟันเสียเปล่า ๆ พวกเชลยเหล่านั้นอยู่ใน
ความกักขัง ต้องจำเป็นทาสรับการงานของผู้ชนะทุกสิ่งทุกประการ
ไม่มีข้อละเว้นประดุจสัตว์เดรัจฉาน เมื่อการที่ใช้แรงเชลยแทนที่จะ
ฆ่าฟันเสีย เป็นเหตุที่ได้ผลแก่ผู้ชนะ จึงได้เริ่มการที่ใช้ทาสเกิดขึ้น
แล้ว คนเชลยที่เหลือประหารฆ่าฟันตกมาเป็นทาสนั้น จึงได้นามว่า
ขข้าสืบมา

บรรดาชาติทั้งหลายในบุรพทิศนี้ ที่มีความรุ่งเรืองด้วยศิลปวิทยา
ความคิด ความดำริที่ชอบในวิชาความรุ่งเรือง เป็นสิทธิชาติใน
โบราณกาลนั้น มีชาติฮินดู (สินธู) เฮบราย (ฮิบรู) เป็นต้น
ก็มีการทาสปรากฏเนื่องมา ได้พบในคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ ซึ่งมนุมุนี
ที่เป็นผู้ตั้งกฎหมายในมัธยมประเทศ ที่ประเทศทั้งหลายนอกแม่น้ำ
คงคานิยมนับถือ ได้เริ่มคัมภีร์ธรรมศาสตร์ในกฎหมายของประเทศนั้น

เนื่องมา และในคัมภีร์ธรรมศาสตร์อัษฎโมทยายโศลก ๔๑๕ กล่าวไว้ในมนสังหิตาว่า

ธ์วชาหฤโต ภักต์ทาโสคฤหชะ กรีตท์ริเมาไปต์ริโก ทัณ์ฑทาสัศจ สัป์ไตเตทาสโยนยะ

แปลความว่า "ผู้เป็นทาสด้วยอันธงจรดแล้ว ๑ เป็นทาสด้วยจ้าง ๑ เป็นทาสด้วยเกิดในเรือน ๑ เป็นทาสด้วยซื้อมา ๑ เป็นทาสเขาให้ ๑ เป็นทาสของบิดา ๑ เป็นทาสเพราะสินไหม ๑ นัยะของทาส ๗ สถาน" หรือจะแปลให้ชัดความเป็นภาษาไทยเข้าใจว่ากำเนิดแห่งทาส ๗ จำพวกเหล่านี้ คือทาสที่เสนำมาด้วยธงคือ เชลย ๑ บุคคลเป็นทาสเพราะภัต ๑ บุคคลเป็นทาสเกิดในเรือน ๑ ทาสที่ได้ช่วยไถ่ ๑ ทาสเขาให้ ๑ บุคคลเป็นทาสเนื่องมาจากบิดา ๑ บุคคลเป็นทาสเพราะปรับไหม ๑ เป็น ๗ ฉะนี้ ก็ได้ และธรรมศาสตร์ที่เป็นภาษาสันสกฤตนี้ ได้แปลเป็นภาษาอังกฤษในครั้งแรก ในคริสตศักราช ๑๗๙๒ โศลกนี้ เซอรวิลเลี่ยมโจนส์ แปลว่าทาสนั้นมี ๗ ชนิด ๑ เชลยได้ในใต้ธงหรือในการสงคราม ๑ เลี้ยงไว้เพื่อใช้แรง ๑ เกิดจากทาสหญิงในเรือน ๑ ได้ซื้อตัว ๑ ผู้อื่นได้ให้ ๑ ได้สืบมาแต่บรรพบุรุษ ๑ เป็นทาสโดยทางลงโทษ (คือไม่สามารถที่จะเสียค่าปรับไหมอย่างมากได้) และบัณฑิตเบอร์แนลแปลใหม่ ซึ่งได้ลงพิมพ์ในออริแอนเตอร์ซิริสว่า ๗ คนที่ได้เชลยในการสงคราม คือเนื้อความที่

ตรงว่า ผู้ทจับได้ในใต้ธงรบ ๑ ผู้ทรับใช้ส่อยเพืออาหาร ๑ ได้เกิด ในเรือน ๑ ได้ซื้อไว้ ๑ อันเขาได้ให้ ๑ แต่ก่อนเป็นของบิดา ๑ ได้ รับใช้เพือค่าปรับไหม (คือผู้นั้นไม่สามารถจะเสียค่าปรับไหมให้แก่ พระราชา ต้องทำการแทนค่าปรับไหม) นี้เป็นชนิดของทาส ๗ สถาน ก็ในมานวะธรรมศาสตร์ กำหนดบ่าวทาสไว้ ๗ ชนิดดังนี้ ยกเชลยเป็น ที่ ๑ จึงเห็นชัดได้ว่ามูลเหตุของการทาส คงจะเกิดด้วยเชลยที่จับ ข้าศึกมาได้ในการสงครามเป็นเค้ามา และไม่แต่เท่านั้น ในพระราช กำหนดกฎหมายลักษณะทาส ก็ได้กล่าวเป็นมูลคดีว่าทด้วยทาสสิน ไถ่ทาสเชลยเป็นต้น ตามคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ว่าทาสอันควรจะใช้ได้ มี ๗ ประการ โดยบาลดังได้คัดมาข้างบนนั้น ในลักษณะทาสกล่าว ตามพระธรรมศาสตร์ด้วยประเภททาส ๗ ชนิด เป็นคำบาลมเนื้อความ อันคล้ายคลึงกับมานวะธรรมศาสตร์ ผิดกันแต่ยกเอาทาสที่ซื้อด้วยทรัพย์ เป็นต้น ทาสเชลยเป็นที่สุด และคาถาคำกล่าวถึแต่งเป็นมคธพากย์ จาง ๆ หาใช่ภาษาสันสกฤตไม่ จะมิใช่เป็นธรรมศาสตร์ของมนุมนที่ เรียกว่าสังหิตา ด้วยในต้นบทก็กล่าวไว้ว่า พระธรรมศาสตร์นี้สืบมา แต่รามัญ ก็คงจะเป็นมอญแผลงแปลงภาษาสันสกฤตมาแต่งเป็นมคธ ภาษาให้เข้าคมภีร์วาบาล เพราะว่าคนชาตินั้นได้นับถือพระพุทธศาสนา ดอกกระมัง ก็และในลักษณะทาสนี้นมีต่อไปอีก ๖ ประการ ที่มิควร จะใช้ได้ตามบาลดังนี้

“มุญ์จนาภิก์ขุทาสาจ พ์ราหมณทานสกา ทาโสเมติภิก์ขุ์ ภิกขุ์ อัตถิสิลาอัญ์เญชนา เขต์ตทาสาติฉัฏ์เฐว ทาสกัม์เมนลัพ์ภเร”

แปลว่าชนทั้งหลาย ๖ อันใครไม่พึงได้ในทาสกรรมกรคือทาสที่ปล่อยเสีย ๑ ทาสที่บวชให้ ๑ ทาสที่ให้ไปแก่พราหมณ์ ๑ ภิกษุจะว่ากันเป็นทาสไม่ได้ ๑ คนมีศีลมาอาศัยอยู่ ๑ คนอาศัยเขตแดนอยู่ ๑ ในบาลีบทนี้ควรจะใช้ทาสได้ ๖ ประการ ดังอาตมาภาพได้นำมาแจ้งไว้ข้างบนนั้น ไม่มีความปรากฏในมานวะธรรมศาสตร์ แต่จะมาโดยเลสของรามัญอย่างไรไม่ทราบเลย เมื่อจะว่าตามทางพระพุทธศาสนาแล้ว ในเวลาพุทธกาลในหมู่ประชุมสงฆ์สาวกที่เป็นอุปสัมบันอันถือว่าเป็นสากยวงศ์แล้ว ทาสบ่าวไพร่ไม่มีต่อกัน ที่สุดจนชั้นชาติทางสิทินิยมนับถือในอินเดีย คือ พราหมณ์. กษัตริย์. ไวสย. ศูทร ที่พระพุทธเจ้ามิได้ยอมรับยกย่องเป็นชั้น เป็นชนิดผู้ที่เข้ามาบวชเป็นภิกษุของถึงซึ่งความเป็นผู้ในเบื้องบน คือถึงพระหฤทัยพระพุทธเจ้าแล้ว ก็นับเนื่องในสากยวงศ์เหมือนกันหมด ถือแต่พรรษาอายุเป็นประมาณอย่างเดียว ในวินัยมหาวัคค์ พระพุทธเจ้าก็ทรงห้ามไม่ให้ทาสบวชเข้าในหมู่สาวก ตามบาลีว่า “นภิกขเวทาโส ปัพพาเชตัพ์โพ ดูกรภิกษุทั้งหลาย ทาสอันภิกษุอย่าให้บวช” เป็นต้น และในบาลีก็หาได้แสดงประเภทของทาสโดยพิสดารไม่ ได้พบแต่ในคัมภีร์ศิยสามันต์ ปาสาทิกาอรรถกถามหาวัคค์ ท่านกล่าวกำเนิดของทาสไว้สี่จำพวก คือ อันโต

ชาโต ทาสเกิดในภายใน คือเป็นลูกครอกหนึ่ง ธนวกิโต ทาสเชา
ซื้อด้วยทรัพย์คือเป็นข้าน้ำเงิน ๑ กรมานิโต ทาสที่เสนานำมาคือเป็น
คนเชลย ๑ สามทาสัพย์อุปคโต บุคคลเข้าไปถึงซึ่งความเป็นทาส
เอง คือบุคคลขายตัวเอง หรือยอมเป็นทาสเอง เพราะมีชีวิตเป็น
เหตุบ้าง เพราะมีความรักษาไปทั่วเป็นเหตุบ้าง ๑ เป็น ๔ ฉะนี้หาได้
ตรงในคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ที่กล่าวด้วยทาส ๗ สถานไม่ จึงเห็นได้ว่า
ในสมัยกาลของพระพุทธเจ้า ซึ่งตั้งศาสนาขึ้นเป็นใหญ่เป็นคณะแล้วใน
ศาสนมณฑลของพระองค์ไม่มีทาส เพราะชาติตระกูลทั้ง ๔ ที่จะเข้ามา
อุปสมบทเป็น ภิกษุสาวกของพระองค์ ก็ไม่นับลำดับชาติตระกูลที่ สูงและ
ต่ำเป็นลำดับยศบรรดาศักดิ์เลย ในสมัยกาลโน้นที่ในมัธยมประเทศ
ก็จะมีแต่สาวกของพระองค์หมู่เดียว ซึ่งไม่มีทาสจะถือวาสนาแก่กัน
ได้ถือความวัสสฐิติ ลำดับฤดูฝนเป็นประมาณเท่านั้น เมื่อจะว่าไปตาม
การปกครองในหมู่สาวกของพระองค์เป็นประชาปาลิก ถือวินัยปฏิบัติ
เป็นข้อกฎหมายใหญ่ พระองค์เป็นบรมครูในการที่จะชี้ช่องทางดำรง
ศาสนธรรมเท่านั้นเอง จึงควรนับว่าพระพุทธเจ้าเป็นผู้แรกที่ไม่ชอบการ
ทาส ซึ่งมีอยู่ในภารตวรรษหรือประเทศของภารตคืออินเดีย ในสมัย
กาลโน้นแต่ต้นมา

ฝ่ายข้างชาติยูว คือชาติยิสราเอล แต่โบราณก็มีทาสใช้เหมือน
กัน พวกยิสราเอล พวกยูว ซึ่งถือผู้สร้างและคัมภีร์ไบเบอลโบราณ

ที่เป็นภาษาเฮบราย ในกฎหมายของชาติยูว ก็ได้ยอมให้มีทาสใช้สอยได้ ไม่แต่ทาสชาติอื่น ๆ อย่างเดียว และได้ยอมให้ชาติของตนเป็นทาสได้เหมือนกัน ก็การที่ยอมให้ชาติของตนลงเป็นทาสได้นี้เกิดมีขึ้นด้วยหนี้เหลือแสนที่จะใช้ทุนให้ไม่ได้ จึงต้องขายตัวเองลงด้วยความยากไร้ หรือโจรผู้ร้ายที่ไม่สามารถจะคืนทุนทรัพย์ที่ลักไปได้ กฎหมายก็ได้ยอมให้ขายตัวเป็นทาสได้ โดยอย่างเบากว่าทาสที่แปลกมาจากต่างประเทศ ทาสชนิดนี้มีโอกาสที่จะไถ่ตัวได้ในกำหนด ๗ ปี ตั้งแต่วันที่เป็นทาสนั้น นอกจากชนิดมีกฎหมายกำหนดไว้ทุก ๆ ปีที่ ๕๐ แล้วก็มีการปล่อยทาสที่เป็นชาติ หรือพลเมืองให้เป็นไทยทั่วไป การเรื่องทาสนี้มิใช่เฉพาะแต่ประเทศตะวันออกอย่างเดียวเมื่อไร ในอัสดงคตทิศแต่โบราณ คือประเทศยุโรปนั้นเล่าก็มีการใช้ทาสมาแต่เดิม เราจะเห็นได้ในคำโคลงของท่านโฮเมอร์ก็กล่าวถึงการทาสที่มีอยู่ในโยนกประเทศ คือชาติกริกแต่กาลก่อนนั้น ทาสที่ในโยนกประเทศนั้น เกิดมีขึ้นด้วยเชลยทรบทัพจับได้มาใช้สอยเป็นทาสตามธรรมดา และการประพฤติลักพาคนมาเป็นทาสก็ได้ประพฤติใช่โดยปรากฏ ยูลิเสสตนเองก็เกือบถูกจับลักพาไปเป็นทาส หากว่าหนีได้โดยจวนแจ ก็การทาสที่เกิดมีในโยนกประเทศนั้น บรรดานักปราชญ์ชาวโยนกทั้งปวงเอง ซึ่งเป็นผู้รุ่งเรืองด้วยวิชาและจารไนในครั้งนั้นก็มิได้พิจารณาเห็นการใช้ทาสเป็นข้อขัดขวางต่อธรรม ท่านอาริสตอเตอล

เอง ก็ได้กล่าวป้องกันตามยุติธรรม ในเหตุของชาติที่เป็นธรรมดา ท่านแบ่งชาติมนุษย์ออกเป็นไทยและทาสในขณะนั้น ท่านเปลโตผู้เดียวที่มีความปรารถนามิให้ชาวครีกหรือโยนกเองลงเป็นทาสได้ ทาสของชาวครีกชนิดหนึ่งได้สืบบุตรหลานเนื่องมา แต่ชาติที่เป็นพลเมืองอันตีได้ชัยชนะมาเป็นเชลยแต่แรกแล้วก็ตกไปเป็นพลเมือง ทาสชนิดนี้ก็ได้ยอมให้เพาะหว่านที่ดินซึ่งมุลนายได้ให้ทำ และเสียค่าเช่าสำหรับที่นั้น และติดตามมุลนายไปในการสงครามด้วย ทาสชนิดนี้มีตัวอย่างที่ได้มีชื่อเสียงเป็นอันมาก มีท่านเฮลัสเอเนสโตรเป็นต้น ทาสชนิดนี้เมื่อพิจารณาไปแล้ว มีอาการดีกว่าทาสที่เรียกว่าเซ็ลฟคล้ายไปข้างไพร่ ที่เปนเลกหรือเซิฟที่ปรากฏในยุโรปในมัธยมสมัยและใช้มาในประเทศรุสเซีย พึงเลิกถอนไปไม่สู้นานนัก คนชนิดนี้จะจำหน่ายขายไปนอกประเทศมิได้ และคนทาสชนิดนี้สามารถที่จะมีทรัพย์สมบัติของตัวเองได้ด้วย อีกอย่างหนึ่งทาสที่ใช้สอยในบ้านเมืองนั้น ได้มาโดยซื้อช่วยไถ่ และเป็นทรัพย์ของมุลนายไม่มีกำหนด นายจะทำประการใดก็ได้ตามชอบใจ ก็ในกรุงเอเทนที่เป็นเมืองหลวงมหานครและเมืองโครินถและเมืองอื่น ๆ ที่มีการค้าขายมาก แล้วก็ใช้ทาสโดยอย่างมาก และเป็นพวกมิลักขะชนเสียแทบทั้งนั้น ทาสเหล่านี้ได้ใช้เป็นการส่วนบ้านเรือนบ้าง แต่โดยมากก็ใช้ในการหุงต้มและเย็บเสื้อ หรือการค้าขายอื่น ๆ ทั้งในการถลุงแร่และฝีมือการช่าง

แรงการงานของทาสเหล่านั้น เป็นทางซึ่งให้มุลนายเจ้าเมืองได้ผลประโยชน์กำไรมากที่ได้ออกทนรอนซื้อช่วยไถ่มาใช้ ทาสชนิดเหล่านี้เป็นที่ช่วยซื้อมาแทบทั้งนั้น ที่เป็นทาสเกิดในเรือนเบี้ยของมุลนายนั้นน้อยที่เดียว ด้วยว่าเป็นการที่ไม่อุดหนุนให้ทาสมีครอบครัวอยู่กินด้วยกันทั่วไป ส่วนหนึ่ง และอีกส่วนหนึ่งนั้นทาสหญิงมีจำนวนน้อยนัก ที่จะเทียบเปรียบกับทาสชายไม่ได้ มุลนายจึงหาได้ยอมให้อยู่กินด้วยกันไม่

อีกประการหนึ่งคนชาวโยนก หรือครั้งที่ไปตั้งหัวเมืองในอาเซีย ไมนอร์ หรือตั้งการค้าขายทาสกับทวีปอาเซีย ภายในจึงเป็นช่องทางขนอกทีมทาสมาก ซึ่งชาวถราเซียนที่เป็นบิดามารดาก็พากันเอาลูกหลานมาขายลงเป็นทาสด้วยการขัดสน การทาสจึงได้เกิดเป็นการค้าขายสืบมา ก็ในโยนกประเทศทั่วไปและในเมืองหลวง เป็นสำคัญการที่ใช้สอยทาสนั้นเป็นอย่างอื่น ที่นายประพฤติต่อทาสและในกฎหมายก็ให้ความบำรุงแก่ทาสนั้นโดยมาก จนมีคำกล่าวว่าทาสที่ในกรุงอาเถนนั้นดีกว่าพลเมือง ซึ่งเป็นไทยในประเทศอื่นโดยมาก

ฝ่ายข้างชาติโรมันในโบราณกาล คือโรมันอาณาจักรที่มีความสว่างรุ่งเรืองด้วยวิชาและจารณะ และอานุภาพใหญ่ยิ่งอยู่ในทวีปยุโรปเป็นคู่กันกับโยนกประเทศในกาลก่อนนั้นเล่า ก็มีการใช้ทาสเหมือนกัน แต่มีประเภทผิดกันกับโยนกประเทศ บรรดาชนทั้งปวงนักปราชญ์ทางโรมวิสัยศาสตร์ได้พิจารณาและถือโดยปรากฤตศาสตร์

ที่เป็นธรรมดาของโลกว่าเกิดเป็นไทยทั้งสิ้น ก็แต่การที่มามีการใช้ทาส
นั้น เป็นการตรงกันข้ามกับปรากฏศาสตร์ คือกฎหมายที่เป็นธรรมดา
แต่ว่าการนำไปผิดต่อกฎหมายสำหรับชาติไม่ เพราะฉะนั้นบรรดา
เชลยซึ่งจับมาได้แต่การสงครามเหลือที่ประหารฆ่าฟันเสียแล้ว ก็เอา
ตัวลงเป็นทาส ในภาษาลาตินที่ใช้พูดในหมู่ชนชาวโรมัน จึงได้
เรียกบ่าวทาสว่าเซอรวุส หรือเซอรวาตุส แปลว่าผู้เหลือค่าตรงกับ
คำว่าขข้าในภาษาไทยสามัญ และในกฎหมายสำหรับบ้านเมืองนั้น ก็ได้
ยอมให้คนที่เป็นไทยขายตัวลงเป็นทาสได้ด้วย ในคราวแรกที่ชาวโรมัน
ได้มีการใช้ทาสก็มีแต่น้อย มิได้มีข้อห้ามสำหรับมุลนายสิ่งใดซึ่งมี
อำนาจเป็นอิสระภาพ ซึ่งจะลงทัณฑ์โทษจนถึงตายก็ได้ ภายหลัง
สืบมาการใช้ทาสจึงได้เกิดมีมาก เพราะกรุงโรมได้ทำศึกสงคราม
กับต่างประเทศมาก และการค้าขายก็วัฒนาการแผ่ไพศาลไปในนานา
ประเทศ ทาสจึงได้ยิ่งเกิดมีมากขึ้นในกรุงโรม และเป็นที่นับถือกัน
ที่เอาทาสมาหัด กะบี่กะบองให้รบตีกันและฝึกหัดให้เป็นคนฟ้อนรำด้วย
ทั้งที่ใช้ในการทำนาไร่เพาะปลูกที่แผ่นดิน และใช้ในการศิลปการช่าง
และการใช้เครื่องจักรกลไกก็โดยมาก ที่ใช้ในการบ้านเรือนก็มี ผู้ที่มี
บรรดาศักดิ์มีทาสเจ้าหนึ่งตั้ง ๒๐๐ คน เป็นอย่างน้อย ใช้บ่าวทาส
เหล่านี้คิดตามหลังเป็นเกียรติยศอวดอานุภาพแก่กันใน การที่มีบ่าวทาส
มาก ครั้นมาในสมัยกาลของพระเจ้าออคุสตุสราชาธิราช อำนาจ

ของมุลนายก็ยังมีแก่ทาสนั้นมากอยู่ ก็ได้โปรดให้แก้ไขกฎหมายที่
เป็นส่วนอำนาจของมุลนายให้ลดน้อยลง ถึงดังนนกด กยังมพวก
ขุนนางที่กดขี่ทาสทำได้โดยชอบใจตนเอง มีคำกล่าวว่าขุนนางผู้หนึ่ง
ชื่อว่า เวกิวยุส โปลิวโอ เป็นข้าราชการอยู่ในราชสำนักของพระเจ้า
ราชาธิราชนั้น ได้ขุดสระเลี้ยงมัจฉาชาติ มีชนิดปลาอย่างหนึ่งเรียกว่า
แลมเปรย์ คล้ายกับปลาไหลปลากะทิงเป็นต้น ถ้าบ่าวทาสที่ไม่เป็นที่
ชอบใจแล้ว ก็ให้จับทาสนั้นมัดโยนลงไปในสระ ให้เป็นเหยื่อแก่ปลา
แลมเปรย์ จะได้ดูดกัดเป็นอาหาร จนทาสนั้นตาย ความทราบถึง
พระเจ้าออคุสตุสราชาธิราชแล้ว ก็มิได้ลงโทษแก่ขุนนางผู้นั้นที่ทำการ
ดุร้ายต่อทาสจนถึงตาย เป็นแต่มีพระราชดำรัสให้ทำลายสระของ
ขุนนางผู้นั้นเสีย และในสมัยนั้น บรรดาทาสที่แก่ชรา หรือไม่เป็น
ประโยชน์ที่จะใช้ได้แล้ว มุลนายก็ส่งไปปล่อยทิ้งให้อดอยู่ตามเกาะ
ในลำแม่น้ำติเบอร์ โซอยู่จนตายโดยมาก เพราะถือว่าเหมือนยัง
ปศุสัตว์ที่เลี้ยงไว้ใช้แรงเท่านั้น ในประเทศโรมันเมื่อคราวครั้งเป็น
ราชาธิราชอาณาจักร พระเจ้าแผ่นดินเสวยราชสมบัติสืบสันตติวงศ์
ลำดับมา ก็ได้มีการแก้ไขตั้งพระราชบัญญัติสกัดกันความดุร้ายของ
มุลนายที่ทำแก่ทาสนั้น ให้ลดหย่อนเบาลง ในพระราชบัญญัติบทหนึ่ง
ได้บังคับไว้ว่า ถ้าชนผู้หนึ่งผู้ใดทำแก่ทาสของตนให้ตายโดยไม่มีเหตุ
ที่สมควรแล้วให้ตัดสินดุจเหมือนว่า ถ้าทาสนั้นเป็นสมบัติของผู้อื่น

ผู้นั้นไปทำการล่วงเกินที่เป็นข้อผิดต่อกฎหมาย ก็และว่าถ้าความดุร้าย
ของมุลนาย มิได้สงบหยุดเลิกไปได้ ก็บังคับมุลนายผู้นั้นให้ขายทาส
ของตัวแก่ผู้อื่นเสีย ครั้นมาถึงพระเจ้าเคลาดิอุส ซึ่งได้ตั้งพระราช
กำหนดประเพณีบ้านเมืองขึ้นก็ได้มีพระราชบัญญัติบทหนึ่งไว้ว่า ผู้หนึ่ง
ผู้ใดที่ฆ่าทาสให้ตายแล้ว ก็ประดุจเท่ากับฆ่ามนุษย์เหมือนกัน และมี
พระราชบัญญัติต่อไปว่า มุลนายจะซื้อขายทาสต้องขายทั้งครัว คือ
บิดามารดาและบุตรชายบุตรหญิง พชายและนองชายพสาวและนอง
สาวจะแยกกันไม่ได้ และทาสนั้นจะทำสัญญาแต่งการวิวาหะอาวาหะ
มงคลไม่ได้ ทั้งการสัมพันธ์ในระหว่างตัวทาส ผู้เป็นบิดากับบุตรใน
กฎหมายก็ไม่มี มิได้ยอมรับป้องกัน ลูกทาสที่เกิดจากนางทาสก็ไป
ตามข้างแม่ของมันที่เป็นทาส และมีทางต่าง ๆ ที่ทาสจะไถ่ตัวให้พ้น
ได้ โดยกฎหมายที่ได้กำหนดไว้เป็นเขต และการซึ่งคบทาสผู้หนึ่ง
เจ้าเงินไป นั้นก็เป็นการผิด ต่อกฎหมาย ด้วย การทาสเช่นนี้ปรากฏ
เนืองมาตั้งแต่ประเทศโรมันเป็นราชาธิราชอาณาจักร มีพระเจ้าแผ่นดิน
ปกครอง และ เปลี่ยนประเพณีบ้านเมือง การ ปกครองเป็น ประชา ปาลิก
แล้วกลับเป็นพระราชอาณาจักรอีก การทาสก็สืบเนืองเป็นลำดับมา
แต่มีอาการอันเบาลง ด้วยแต่เดิมนั้นทาสไม่สามารถจะมีจะหาทรัพย์
สมบัติได้ บรรดาที่ตัวทาสได้หาได้ทำด้วยแรงกายในการเพาะปลูก
ที่แผ่นดินก็ดี ในการหัตถกรรมการช่างก็ดี บรรดาทรัพย์สมบัติที่ทาสหา

ได้นั้นเป็นของมุลนายทั้งสิ้น ครั้นภายหลังเมื่อการค้าขายเจริญขึ้นแล้ว มุลนายได้ใช้ทาสในการค้าขายได้กำไรมีประโยชน์มาก การที่ทาสจะมีทรัพย์สมบัติเองไม่ได้ จึงได้เลิกถอนเสีย และเป็นการประพฤติยอมแบ่งส่วนกำไร ที่ทาสหาได้นั้นให้แก่ทาส เรียกว่าเปคูเลียมเป็นส่วนให้เป็นที่เข้าใจตกลง เพื่อทาสนั้นได้ส่วนประโยชน์กำไรรวมไว้ได้มากแล้ว จะได้ไถ่ตัวให้เป็นไทพ้นจากทาสได้ ด้วยเปคูเลียมทรัพย์ที่นายแบ่งส่วนให้นั้น ทาสจึงได้มีทรัพย์สมบัติได้สืบเนื่องมา ครั้นเมื่อประเทศโรมันได้ชักนำคริสตศาสนาเข้าไปตั้งหยั่งลงในบ้านเมืองแล้วการทาสก็ยังมิได้เลิกถอน เป็นแต่ช่องทางของอาการที่จะให้ลดน้อยระงับไป ท่านจุสติเนียนได้ทำการบำรุงความเสื่อมสิ้นของการทาสนั้นเป็นอย่างมากที่สุดที่จะให้เป็นไปได้ และในศาสนาก็ประนามห้ามมุลนายที่มีทาส ใครใดเล่าที่ได้เคยฆ่าทาสของตัว หรือตั้งใจทำให้ทาสของตัวตาย โดยมิได้ไหมจากผู้พิพากษาตุลาการแล้ว ก็ไม่ให้เข้าการเปรียญโรงสวดได้ เมื่อคริสตศาสนาได้ตั้งหลักฐานลงแล้ว การทาสก็หาลดน้อยถอยลงไม่ กลับยิ่งมากขึ้น ด้วยอาณาเขตของโรมวิสัยแผ่ไพศาลไปในประเทศอื่นในยุโรป ซึ่งได้มาเป็นหัวเมืองขึ้นอยู่ในอาณาจักรโรมวิสัยนั้นมาก ด้วยว่าพวกมิลักขะชนในประเทศเหล่าโน้นโดยมาก ได้ไปเที่ยวรบตีบ้านเล็กเมืองน้อยในหมู่ที่เป็นชนชาวชาติสลาฟ โดยรบตีได้มาเป็นเชลย แล้วก็นำมาขาย

ให้เป็นทาสแก่ชาวโรมัน ซึ่งเป็นเมืองใหญ่ เพราะฉะนั้นคำอังกฤษ
ที่เรียกว่าเสลฟ แปลว่าทาสนั้นจึงได้สืบมูลศัพท์มาแต่คำสลาฟ ที่พวก
มิลักขะชนจับมาซื้อขายที่ในโรมวิสัยสืบมาจาก คำสลาฟ เรียกอักษร
แปลงสระอาเป็นเอ จึงเป็นเสียงว่าเสลฟ ตามเสียงอังกฤษไป ครั้น
อาณาจักรโรมันแตกทำลายสิ้นอำนาจกษัตริย์ไปแล้ว ตกเป็นของสันตะ
ปาปา อาณาจักรผู้ปกครองแผ่นดินเป็นคริสตมุนินทรไปแล้ว และ
บรรดาหัวเมืองทั้งปวงตั้งตนเป็นอิสรภาพเอกราชแยกย้ายกันเป็นประเทศ
ต่าง ๆ ไปแล้ว สืบมาอีกช้านานการทาสนั้นก็มิได้เลิกถอนมาจนมัธยม
สมัย การทาสนั้นจึงได้กลายเป็นเสิฟหรือไพร่ตัวเลกเหมือนยังประเทศ
ทั้งปวงในยุโรป ณ กาลโน้น และมีการเลิกถอนมาทีละครั้งละคราว
จนสิ้นลงในปัจจุบันสมัย แต่ในเมื่อคริสตศาสนาได้ชักนำเข้าไปตั้ง
เป็นมูลราก หยั่งลงเป็นหลักฐานในประเทศยุโรปที่มีชาติและภาษา
ต่าง ๆ แล้ว มีความดีอย่างหนึ่ง ที่การประพฤติค้าขายทาสที่จับเชลย
ได้ในการสงคราม ขายส่งไปเป็นทาสโดยปรากฏตรง ๆ นั้นระงับไป

แต่ก็มีอยู่บ้างบางประเทศที่ทำการค้าขายทาสอยู่ กับด้วยจำพวก
แขกถือศาสนามะหะหมัดใน ทวีป อาเซียและอาฟริกานั้นโดยทางลักลอบ
ก็เป็นที่ตเตียนยิ่งนัก ดังจะได้รับประทานวิสัชนาต่อไปนี้

ฝ่ายข้างอิสลามหรือมะหะหมัดมณฑล คือชาติแขกที่ถือศาสนา
มะหะหมัดทั้งสุหนี่นิกาย และชินะนิกายนั้น การใช้ทาสในประเทศแขก

ที่ถือพระนาบีมะหะหมัดในมัธยมสมัยก็มีปรากฏสืบมา ซึ่งจะรู้ความ
ชัดได้ในขณะเมื่อมะหะหมัดได้ตั้งศาสนาขึ้นในคราวแรก ก็หาได้
ใช้ปัญญาโดยอุบาย สั่งสอนให้มีหาชนมีความศรัทธาเชื่อฟังอย่างเดียว
ไม่ มะหะหมัดได้ใช้อาวุธและกำลังทวยหาญด้วย ใครใดเล่ามิได้
นับถือยอมเชื่อตามศาสนาของมะหะหมัด ก็ให้จับประหารฆ่าฟันเสีย
ที่เหลือฆ่าก็ให้ขายส่งไปเป็นทาสทั้งนั้น การใช้ทาสจึงได้ปรากฏมา
แต่เดิม และในเรื่องอาหรับราตรีก็ได้กล่าวปรากฏถึงการใช้ทาสใน
ประเทศเหล่านั้น มีเรื่องนิทราชาคริตหลับ ๆ ตื่น ๆ ที่กล่าวด้วย
พระเจ้ากาหลิบ หะรูนอัลราชิด ปลอมพระองค์มาเที่ยวตรวจดูการบ้าน
เมือง ก็มีทาสคนดำชาตินิโครอาฟริกันตามเสด็จป้องกันพระองค์ด้วย
จนถึงเข้าอุ้มแบกอาบูหะซันพาเข้าไปในพระราชสถาน และกาหลิบ
โอมารที่ ๑ ซึ่งเป็นมหาวิชัยแม่ทัพรับสั่งสันตติวงศ์ดำรงความเป็นใหญ่
ในมะหะหมัดศาสนามณฑล ก็ถูกทาสชาวเปอร์เซีย ซึ่งเป็นพวกชินะ
นิกายลอบประหารฆ่ากาหลิบโอมารให้ถึงชีพิตักษัยที่ในโรงสวดในสมัย
โน้น และในเมืองหรุ่มคือประเทศดุระกิอาณาจักร ซึ่งเป็นอัครมหา
อิสลามศาสนูปถัมภกเป็นประธานใหญ่อยู่ในชาติที่ถือศาสนามะหะหมัด
นั้นเล่า ก็เป็นที่เข้าใจกันว่าทารกที่เกิดในฮารามราชสถานแล้ว มารดา
จะเป็นทาสก็ดี ก็นับเป็นเจ้านายทั้งสิ้น พวกแชกที่ได้มีนามปรากฏว่า
สะระเซน ก็ได้ทำการค้าขายทาสกับด้วยเวนิชนคร ซึ่งเป็นเอกราชอยู่

ในประเทศอิตาเลี่ย ณ เวลาโน้น ทำศึกสงครามจับพวกชาติสลาฟได้แล้ว ก็ส่งไปขายให้แก่พวกสะระเซน หากินในการค้าขายทาส ชาวเวนิชได้ประโยชน์เป็นอันมาก การใช้ทาสที่เป็นที่ปรากฏชัดเจนในมะหะหมัดมณฑลมาช้านาน

ตามธรรมศาสตร์ของมะหะหมัดที่เป็นกฎหมายของแขกนั้น ก็ได้ยอมรับชนที่ลงเป็นทาสมีอยู่ ๒ ชนิด คือ ชนิดที่ ๑ ผู้ที่ไม่นับถือศาสนามะหะหมัด จับได้เป็นเชลยในการสงครามแล้วก็เอาตัวลงเป็นทาส ชนิดที่ ๒ คือ บุตรหลานเหลนลอของเชลยที่จับได้ เอาตัวเป็นทาสนั้น ทาสชนเหล่านี้ต้องเป็นมรดกแก่ทายาทของมุลนายที่เป็น เจ้าเบย นายเงิน และต้องทำการทุกอย่างตามแต่นายเงินจะใช้ ทาสชนิดนี้มีกรียาอาการประดุจทรัพย์สมบัติอันของมุลนายเหมือนกัน

อีกประการหนึ่ง อาการที่ซื้อขายกันลงเป็นทาสนั้น แบ่งออกเป็นสองพวก ๆ หนึ่งเป็นทาสสินไถ่ขาดค่าแก่นายเงิน อีกพวกหนึ่งเป็นทาสที่จำเป็นตามเหตุการณ์ ซึ่งเกิดมีสมควรที่จำเป็นต้องเป็นทาส

ทาสชนิดหลังนี้ ๓ ชนิด เรียกว่ามุกาติพ ๑ มุดับบีร์ ๑ และอุมอิวลัด ๑ ทาสชนิดที่เรียกว่ามุกาติพนั้น เมื่อจะลงเป็นทาสก็มีสัญญาแก่มุลนายเหมือนเป็นทาสสินไถ่ คือมีอาการต่อกันว่า ถ้าทาสนั้นมีเงินจะไถ่ค่าตัวเมื่อใด ก็ไถ่ได้ทันที นายจะลดหย่อนให้บ้าง หรือจะไถ่ในเวลาข้างหน้าในอนาคตต่อไปก็ได้ หรือจะผ่อนค่าตัวเป็น

คราว ๆ ก็ได้ ถ้าทาสนั้นได้ทำตามสัญญาแล้วก็พ้นจากทาสเป็นไท ได้ ถ้าไม่ได้ตามสัญญาที่มีอาการต่อกันแล้ว ก็ต้องตกไปในชนิดทาสที่เป็นสิทธิ์ ในขณะที่ยังเป็นทาสอยู่นั้น นายเงินจะส่งให้แก่ผู้อื่นได้ แต่ไม่เป็นดังเช่นทรัพย์สมบัติอื่น ๆ ในระหว่างเวลาที่มีสัญญาอาการต่อกันอยู่นั้น นายจะเอาทาสไปขาย หรือให้จ้างทำอย่างอื่นไม่ได้เลย

ทาสที่เรียกว่ามุดบบรนน คือทาสที่สัญญาจะปล่อย ข้อสัญญาเช่นนนายจะปล่อยทเดยวหรือมกำหนดเขตก็ได้ ถ้าจะว่าโดยคำอื่น ๆ แล้ว ทาสเช่นนทนายจะปล่อยให้หลุดเป็นไทยได้ก็เมื่อมุดนายถึงแก่มรณะภาพ ถ้ามเหตุณะนเกดขน หรือจะมีอาการสัญญาต่อกันว่า สุดแล้วแต่เหตุที่จะมีจะเป็นเกิดขนตามสมัยกาลที่ได้กำหนดไว้ จะพ้นทาสหลดเป็นไทยได้ ทาสชนิดนมดนายจะขายหรือให้บันไม่ได้ แต่ใช้แรงหรือให้จ้างทำการเป็นประโยชน์ได้ ถ้าเป็นทาสี นายจะให้มีเรือนได้ ถ้าข้อสัญญานายได้ยอมเป็นเด็ดขาดแล้ว พอนายถึงแก่มรณะภาพลง ทาสก็หลุดจากทาสเป็นไทยทีเดียว ถ้าสัญญามีอาการไม่เด็ดขาดแล้ว ถ้ามุดนายถึงแก่มรณะเภาพในสมัยกาลที่กำหนดไว้แล้วจึงจะหลุดได้ กฎหมายสำหรับรับมรดกและการเป็นหนี้สินที่เป็นสามัญทั่วไป ก็ใช้ถึงทาสชนิดนี้ได้ ด้วยว่าทาสเหล่านี้ได้พิจารณาเห็นว่า เป็นอำนาจที่ชอบธรรมแห่งผู้รับมรดกของมุดนายที่จะปกครองไว้

เหมือนอย่างทรัพย์สมบัติอื่น ๆ ด้วยประการฉะนี้ ทาสจะหลุดพ้นไม่ได้ ก็ต้องใช้ค่าตัว ๓ ส่วนให้ส่วน ๑ เมื่อมุลนายจะถึงแก่มรณภาพ ไม่มีทรัพย์สมบัติเหลืออยู่แล้ว ทาสนั้นจะต้องทำการงานเพื่อประโยชน์แก่ผู้รับมรดกของมุลนายที่จะให้หลุดค่าตัว ที่ยังเหลืออยู่สองส่วนนั้น และถ้ามุลนายถึงแก่มรณภาพลงมิได้ทำพินัยกรรมไว้ ทาสจะพ้นเป็นไทไม่ได้ เพื่อประโยชน์แก่เจ้าหนี้ของมุลนาย คิดค่าแรงให้เต็มราคาค่าตัว จึงจะพ้นเป็นไทได้

ฝ่ายทาสที่เรียกว่าอุมอิวลัดนั้น คือทาสที่ให้เกิดลูกครอกให้แก่นาย กฎหมายที่ใช้แก่ทาสชนิดนี้ ก็เหมือนอย่างทาสที่เรียกว่ามุดับบรัดกันแต่มีโอกาสดีแก่ตัวทาสหน่อยหนึ่ง คือไม่ต้องมีสัญญาสิ่งใดต่อนาย ๆ ถึงมรณภาพลงทาสนั้นก็หลุดเป็นไทยทันที ถึงว่านายจะมีทรัพย์สมบัติอย่างใด หรือไม่มีเหลือกิด หรือมุลนายที่ถึงแก่มรณกรรม มิได้ทำพินัยกรรมไว้หรือโดยทางอื่น ๆ ก็ดี ทาสนั้นก็หลุดเป็นไทยได้ แต่การข้อนี้ต้องเป็นที่เข้าใจว่า บิดามารดาของทาสเช่นนี้มิได้ตั้งกำหนดไว้ให้มุลนายนั้น เว้นไว้แต่นายได้ยอมรับแต่ทาสที่เกิดเป็นหัวบิทแรกเท่านั้น นายจึงยอมรับว่าเป็นชเนตได้

การที่ใช้แรงการงานของทาสนั้น นายใช้แทบจะทุกอย่างมิได้มีกำหนดละเว้น ทาสจะแต่งงานมีครอบครัวก็ไม่ได้ ถ้าไม่ได้รับอนุญาตของมุลนายก่อนแล้ว หรือทาสนั้นจะเป็นพยานเบิกความก็ไม่ได้ หรือ

ทาสนั้นจะรับในการที่เกี่ยวด้วยการทรัพย์สมบัติก็ไม่ได้ เว้นไว้แต่ได้รับอนุญาตก่อนการ และทาสนั้นจะรับตำแหน่งฝ่ายพลเรือนทำการในราชการไม่ได้ หรือจะเป็นผู้รับธุระจัดมรดก หรือเป็นประกันหรือเป็นพี่เลี้ยงก็ไม่ได้ เว้นไว้แต่นายตั้งให้เลี้ยงลูกเด็ก ๆ ของนายเป็นการพิเศษ ทาสนั้นจึงจะเป็นพี่เลี้ยงลูกของนายได้ หรือจะเป็นผู้ให้ของหรือขายของ หรือรับทรัพย์สมบัติที่มีผู้ให้ก็ไม่ได้เหมือนกัน มีอาการที่ไม่สมควรที่ทาสจะพึงทำได้ ดังวิสัชนามานี้แล้ว ทาสก็ต้องยกเว้นจากความจำเป็นที่จะให้หลุดเป็นไทยได้ และทาสนั้นไม่มีผู้ฟ้องร้องที่จะจับเอาไปชำระได้ เว้นไว้แต่ต่อหน้ามุลนาย และทาสนั้นไม่ต้องเสียภาษีอากรสิ่งใด และไม่ต้องจำขังเร่งเงินสำหรับเป็นหนี้ด้วย เว้นแต่โทษที่เป็นอาญาหลวงเป็นฉกรรจ์มหันตโทษนั้น ทาสต้องรับโทษอยู่บ่อย ๆ เพราะมีข้ออาญาที่กดขี่ทาสที่ทาสต้องประพฤติอยู่มาก

ก็และทาสที่กล่าวมาทั้ง ๓ ชนิดนี้ จะได้รับอนุญาตสำหรับการเฉพาะสิ่งหรือการสามัญทั่วไป เพื่อธุระการค้าขายแล้วทาสนั้นก็ได้ยอมให้ทำการได้จนสิ้นกำหนดเขต และมุลนายจะบังคับทาสของตัวให้แต่งงานมีครอบครัวก็ได้ ทาสที่ชนิดเป็นสิทธิ์นั้น มุลนายจะขายเอาเงินมาให้แก่เมีย หรือเลี้ยงเมียมันก็ได้ และทาสสินไถ่ที่ไม่เป็นสิทธิ์นั้น มุลนายจะบังคับให้ทำการงานเพื่อที่จะได้มาเลี้ยงเมียมันก็ได้ ผู้ชายคนหนึ่งคนใดจะแต่งงานกับทาสีคนหนึ่งคนใดไม่ได้ ในขณะที่มี

เมียเป็นไทยอยู่แล้ว หรือด้วยเหตุอย่างหนึ่งอย่างใดนายจะแต่งงาน
ด้วยทาสของตนเองเอาเป็นภรรยาก็ไม่ได้ หรือทาสนั้นจะแต่งงานเป็น
ผัวของนายผู้หญิงของมันเองก็ไม่ได้เหมือนกัน ชนทั้งหลายทั้งความ
สัมพันธ์เป็นญาติเป็นชั้นชนิดเดียวเสมอกัน ตามในกำหนดข้อห้าม
แล้วจะเป็นทาสซึ่งกันและกันไม่ได้ ถ้าลูกทาสเกิดมาทาสชายเป็นทาส
อยู่นายหนึ่ง ทาสหญิงเป็นทาสอยู่นายอื่นแล้ว นายข้างทาสผู้ชาย
จะมาเรียกร้องเอาลูกครอกที่เกิดมาตามกฎหมายไม่ได้ ลูกครอกที่
เกิดมาตกไปกับแม่มันแล อาตมาภาพวิสัชนาบรรยายทาสกถา มา
ด้วยเรื่องราวที่เป็นจดหมายเหตุของ ทาสใน ชาติภาษา ต่าง ๆ พอ
สมควรแก่เวลา จะได้รับประทานวิสัชนาในตอนที่ ๒ สืบไป ขอยุติ
ตามกาลเวลาด้วยประการฉะนี้ เอวังกม.

× × × ×

Cinnamon Hall

15, Kelawei Road

Penang. S.S.

วันที่ ๒ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๔๘๒

ถึง พระยาอนุมานราชธน

ฉันได้รับจดหมายของเจ้าคุณส่งหนังสือเทศน์มหาชาติมาให้ฉัน
ตามประสงค์นั้นชอบใจมาก

หนังสือสำหรับพิมพ์แจกในงานพระเมรุ สมเด็จเจ้าฟ้ากรมหลวง
เพชรบุรินน มีเรื่องเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงเป็นเรื่อง

สำคัญอันควรจะแต่งและพิมพ์อยู่เรื่องหนึ่ง ซึ่งฉันได้เคยคดใคร่จะแต่งแต่เมื่อก่อนชรานานมาแล้ว คือ "เรื่องเลิกทาสในประเทศสยาม" เรื่องนี้มีหนังสือเก่าซึ่งจะเก็บความรู้มาเขียนอธิบายได้ ทั้งประเพณีในเอเซียยุโรป และอเมริกา ตลอดจนวิธีที่ชาติอื่นเขาเลิกทาสด้วยประการอย่างไร เช่นพระเจ้าซาร์อาเลกซานเดอร์เลิกทาสในรัสเซียถูกปลงพระชนม์ เปรสิเดนต์ลิงคันเลิกทาสในอเมริกาเกิดศึกกลางเมืองเป็นต้น ในส่วนเมืองเราทาสแต่โบราณเป็นอย่างไร ก็มีอธิบายอยู่ในกฎหมายลักษณทาส ลักษณาการที่สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงทรงเลิกทาสโดยประการอย่างไร ก็มีอยู่ในหนังสือราชกิจจานุเบกษา ตั้งแต่ปีจอ พ.ศ. ๒๔๑๗ เป็นต้นมา และยังมีนัยซึ่งสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงเคยดำรัสเล่าให้ฉันฟัง ซึ่งฉันอาจจะบอกให้ได้

เจ้าคุณก็มีทั้งความรู้และความสามารถทั้งใจก็รักโบราณคดี ฉันเห็นว่าอาจจะแต่งได้ ลำบากแต่จะต้องค้นหนังสือมากสักหน่อย แต่ก็มีเหตุที่น่าจะทำเพราะเรื่องสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงทรงเลิกทาส แม้มีรูปภาพเขียนเฉลิมพระเกียรติไว้ ณ พระที่นั่งอนันตสมาคมแล้ว ก็ยังไม่มีใครแต่งพรรณนาไว้ให้มหาชนรู้ประจักษ์ในหนังสือ เจ้าคุณก็ยังไม่แก่ลองแต่งดูจะเป็นไร ถ้าแต่งในนามของเจ้าคุณฉันจะรับช่วยตามกำลัง.

ดำรงราชานุภาพ

Cinnamon Hall
15, Kelawei Road
Penang. S.S.

วันที่ ๑๑ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๔๘๒

ถึง พระยาอนุมานราชธน

ฉันขอกวนเจ้าคุณอีกสักหน่อย ด้วยเวลานี้กำลังอ่านสอบหนังสือเวสสันดรชาดก ได้หนังสือเทศน์มหาชาติที่เจ้าคุณส่งมาเล่ม ๑ กับหนังสือมหานิบาตซึ่งพิมพ์แจกในงานพระศพสมเด็จพระสังฆราช พระธรรมปาโมกข์ ส่งมาให้ชุดหนึ่ง ๒ เล่ม อยากได้หนังสือมหาชาติคำหลวงต่อไป หนังสือมหาชาติคำหลวงนั้นหอพระสมุด ฯ พิมพ์ในงานศพพระยาไพบูลย์สมบัติ เห็นจะยังมีฉบับอยู่ในหอพระสมุด ฯ ยังมีหนังสือเวสสันดรชาดกสมเด็จพระปกเกล้า ฯ โปรดให้พิมพ์เป็นเล่มท้ายในพวกนิบาตชาดก ฉบับก็เห็นจะยังมีอยู่ในหอพระสมุด ฯ ถ้าเจ้าคุณช่วยหาหนังสือ มหาชาติคำหลวง กับ เวสสันดรชาดกส่งมาให้ได้จะขอบใจมาก

อนึ่งเรื่องทาสที่ฉันพูดไปในจดหมายฉบับก่อนนั้น ต่อมาฉันไปหอสมุดที่เมืองปีนังนี้วันหนึ่ง ไปพลิกดูอธิบาย Slavery ในหนังสือเอนไซโคลปีเดีย บริตานิคะ มีถ้วนถี่ดีมาก ถ้าเจ้าคุณจะแต่งเรื่องเลิกทาสอาจจะเก็บความในนั้นมาใช้เป็นเบื้องต้นได้ จึงบอกมาให้รู้

ดำรงราชานุภาพ

กรมศิลปากร

๑๗ พฤษภาคม ๒๔๘๒

ขอประทานกราบทูล ทรงทราบใต้ฝ่าพระบาท

ข้าพระพุทธเจ้าได้รับลายพระหัตถ์ ลงวันที่ ๒ วันที่ ๑๑ พฤษภาคม รวม ๒ ฉบับไว้แล้ว พระเดชพระคุณล้นเกล้า ฯ หาที่สุดมิได้

ข้าพระพุทธเจ้าเห็นพ้องในกระแสพระดำริว่าควรจะแต่งเรื่องสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงเลิกทาส เป็นหนังสือสำหรับพิมพ์แจกในงานพระเมรุสมเด็จเจ้าฟ้ากรมหลวงเพชรบุรี ฯ แต่เรื่องเลิกทาสเป็นงานใหญ่ ต้องใช้เวลาศึกษามากจึงจะเข้าใจเรื่องเดิมได้แจ่มแจ้ง ข้าพระพุทธเจ้าจึงได้ค้นเรื่องที่เกี่ยวกับเลิกทาสมาจับอ่านดู รู้สึกด้วยเกล้า ฯ ว่ามีข้อความที่ไม่สู้เข้าใจอยู่หลายตอน ในชั้นแรกข้าพระพุทธเจ้าจะเก็บรวบรวมเอกสารเหล่านั้น คัดขึ้นไว้ก่อน และได้ทราบเกล้า ฯ ว่ามองสิเออร์แลงกาต์ที่ปรึกษากฎหมาย เคยทำการค้นคว้าแต่งรับปริญญาด๊อกเตอร์ไว้แล้ว ค้นคงสะดวกเข้า ข้าพระพุทธเจ้าจะสอบถามความรู้ทาง ม. แลงกาต์ต่อไป ส่วนเรื่องทาสฝรั่งทรงแนะนำเรื่องที่มีอยู่ใน เอนไซโคลปีเดียบริตแตนนิกะ พระเดชพระคุณล้นเกล้า ฯ ข้าพระพุทธเจ้าจะอาศัยหนังสือเล่มนั้นเป็นแนวทางต่อไป

TUDC 23/08/2563

ข้าพระพุทธเจ้าขอประทานถวายหนังสือมหาชาติคำหลวงเล่ม ๑
และนิบาตชาดกเล่ม ๒๒ เล่ม ๑ ตามที่ต้องพระประสงค์มาพร้อมกับ
หนังสือฉบับนี้

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด ฯ

(ลงชื่อ) ข้าพระพุทธเจ้า อนุมานราชธน

ขอประทานกราบทูล สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรม
พระยาดำรงราชานุภาพ

× × × ×

Cinnamon Hall
15, Kelawei Road
Penang S.S.

วันที่ ๒๑ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๔๘๒

ถึง พระยาอนุมานราชธน

ฉันได้รับจดหมายเจ้าคุณกับสมุดหนังสือมหาชาติคำหลวง และนิบาตชาดกตอนมหาชาติเล่มที่ ๒๒ ซึ่งส่งมาให้ตามประสงค์แล้ว ขอบใจเจ้าคุณมาก

ถ้าเจ้าคุณคิดจะแต่งเรื่อง "เลิกทาสในรัชกาลที่ ๕" พิมพ์เป็นหนังสืออนุสรณ์พระราชทานแจกในงานพระเมรุสมเด็จเจ้าฟ้ากรมหลวงเพชรบุรีราชสิรินทร ฉันนึกว่าเจ้าคุณมีเวลานานพอจะตรวจสอบหา

ความรู้มาแต่งได้ เพราะงานพระเมรุคงรอดตลอดฤดูฝนไปทำต่อฤดูแล้ง ตอนปลายปี

ข้อความที่ฉันรู้โดยสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงดำรัสเล่าให้ฟังเมื่อฉันเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยนั้น ว่าเมื่อแรกทรงพระราชดำริจะเลิกทาส ตรัสปรึกษาข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย ตั้งแต่เสนาบดีลงไป โดยมากไม่เห็นชอบด้วย แม้เมื่อกดศัพท์แพร่หลายลงไปถึงพวกตัวทาสเองก็ไม่พอใจที่จะให้เลิกทาส

เพราะประเพณี Social Custom ของไทยแต่โบราณมาจนสมัยนั้น บุคคลชั้นสูงต้องอาศัยใช้ทาสทำงานต่าง ๆ ช่วยกิจการบ้านเรือน ถ้าเลิกทาส คือปล่อยคนสำหรับใช้สอยไปเสียหมด ก็จะไม่สามารถเลี้ยงตัวได้ จะจ้างคนใช้แทนทาสก็จะสิ้นเปลืองเหลือกำลัง จึงรู้สึกขัดข้องด้วยประการฉะนี้ ที่ตัวทาสไม่อยากพ้นจากเป็นทาสนั้นเพราะถือว่าเป็นทาส "สินไถ่" Bond Slaves ถ้าอยู่กับนายเงินคนใดไม่สบายก็อาจจะไปหาเงินที่นายคนอื่นมาไถ่ตัวย้ายไปอยู่กับนายอื่นได้ ด้วยเหตุนั้นเหมือนกับมีข้อบังคับให้นายเงินต้องปกครองทาสด้วยเอาใจเลี้ยงดูทาสให้กินอยู่และใช้สอยแต่พอสมควร และพวกทาสยังเข้าใจกันต่อไปว่าถ้าพ้นจากทาสไปจะกลับได้ความเดือดร้อน เพราะจะมีแต่ตัวต้องทำมาหากินอยู่และหาการงานทำเลี้ยงชีพลำบากกว่าเป็นทาสที่นายเลี้ยง ว่าโดยย่อพระราชดำริจะเลิกทาสในชั้นแรกขัดกับความนิยมของมหาชน

Public Opinion ถ้าชนเลือกทาสก็คงเกิดยุ่งขึ้น จึงทรงพระราชดำริหาอุบายที่จะเลิกทาสด้วยทางอย่างอื่นมิให้คนทั้งหลายรู้สึกเดือดร้อน ทรงพิจารณาดูในกฎหมายลักษณะทาสเห็นช่องทางที่จะใช้อุบายเลิกทาสได้มีอยู่ในตอนที่ว่าด้วยเกษียณอายุลูกทาส

ในกฎหมายลักษณะทาสบัญญัติว่า เด็กที่เกิดในเวลาพ่อแม่เป็นทาสของผู้ใดนับว่าเป็นทาสของผู้นั้นด้วย เรียกว่า "ลูกทาส" (คือเป็นทาสด้วยกำเนิด ยังมิได้มีค่าตัว) ในกฎหมายจึงตั้งพิกัดอัตราค่าตัวของลูกทาส เรียกว่า "เกษียณอายุ" (ความหมายว่าค่าชดใช้ที่นายต้องเลี้ยงดู) มีเป็นชั้น ๆ ตามอายุ เป็นต้นว่าลูกทาสตั้งแต่อายุได้เดือน ๑ จน ๓ เดือน เป็นชายค่าตัว ๖ บาท เป็นหญิงค่าตัว ๔ บาท พิกัดค่าตัวลูกทาสเพิ่มขึ้นตามอายุเป็นลำดับไป ถ้าพ่อแม่จะไถ่ตัวต้องเพิ่มค่าเกษียณอายุของลูกให้แก่นายตามพิกัดแล้วจึงเอาลูกไปด้วยได้ ดังนี้จนถึงลูกทาสที่เป็นชายอายุเข้าระหว่าง ๒๖ จน ๕๐ ปี ค่าตัว ๕๖ บาท ลูกทาสที่เป็นผู้หญิงอายุเข้าระหว่าง ๒๑ ปี จนถึง ๓๐ ปี ค่าตัว ๔๘ บาท เป็นสูงสุด แต่นนกลดพิกัดค่าตัวลงมาตามอายุโดยลำดับจนที่สุด ลูกทาสผู้ชายอายุในระหว่าง ๙๑ ปีจน ๑๐๐ ปี พิกัดค่าตัวเพียง ๔ บาท ลูกทาสผู้หญิงอายุเท่านี้คงมีค่าตัวเพียง ๓ บาท

สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง ทรงจับเอาพิกัดเกษียณอายุที่บัญญัติไว้ในกฎหมายเดิมนั้นเป็นอุบาย เริ่มต้นการเลิกทาสด้วยแก้พิกัดเกษียณ

อายุลูกทาส อันใคร ๆ ก็ต้องรับว่าอย่างเดิมไม่เป็นยุติธรรมและไม่พึงเป็นได้ดังกฎหมาย ทรงตั้งพิกัดเกษียณอายุลูกทาสและลูกไทย (คือลูกพ่อแม่อันมิได้เป็นทาสจะชายลูกเป็นทาส) เป็นระเบียบใหม่ และทรงผ่อนผันมิให้ผู้ใดเดือดร้อน ด้วยให้ใช้พิกัดซึ่งทรงบัญญัติใหม่แต่เฉพาะแก่ลูกทาสลูกไทยที่เกิดในรัชกาลที่ ๕ คือ ตั้งแต่ปีมะโรง พ.ศ. ๒๔๑๑ เป็นต้นไป ไม่เกี่ยวข้องถึงลูกทาสลูกไทยที่เกิดก่อนนั้น ได้คงใช้ตามพิกัดเดิมต่อไป

พิกัดที่ทรงตั้งใหม่นั้นลักษณะก็เหมือนอย่างเดิม คือตั้งค่าตัวเด็กแต่เกิดได้เดือน ๑ จน ๓ เดือน และเพิ่มพิกัดขึ้นตามอายุ แต่ผิดกับกฎหมายเดิมเป็นข้อสำคัญที่

๑) กำหนดอายุลูกทาสลูกไทยระหว่าง ๗ ปี จน ๘ ปี เป็นชั้นสูงสุด ทั้งเด็กชายค่าตัว ๓๒ บาท เด็กหญิงค่าตัว ๒๘ บาท ต่อนั้นไปลดพิกัดลงโดยลำดับจนเด็กอายุในระหว่าง ๑๘ ปีจน ๒๐ ปี ค่าตัวลดเหลืออยู่ ๓๐ บาท ทั้งชายและหญิง เทียบเท่าอายุ ๑๐๐ ปีตามพิกัดเดิม

๒) เมื่อลูกทาสอายุถึง ๒๑ ปีเป็นพ้นจากทาส และลูกไทยเมื่ออายุครบ ๒๑ ปีแล้วจะชายเป็นทาสไม่ได้ หรือถ้าว่าอีกอย่างหนึ่งคนที่เกิดในรัชกาลที่ ๕ ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๑๑ จะเริ่มพ้นจากทาสตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๓๒ เป็นลำดับกันไป คนที่เกิดภายหลัง พ.ศ. ๒๔๓๒ เกิดเป็นไทยหมดถึงแม้จะสมัครเป็นทาสก็เป็นไม่ได้ ด้วยอาศัยพระบรมราโชบายดังกล่าวมานี้จำนวนทาสก็ค่อยลดลงโดยลำดับจนหมดไปทั้งพระราชอาณาเขต พระราชบัญญัติในเรื่องนี้เรียกแต่ว่า “พระราชบัญญัติเกษียณอายุ

ลูกทาสลูกไทย" แรกตั้งเมื่อปีจอ จุลศักราช ๑๒๓๖ (พ.ศ. ๒๔๑๗) มีพิมพ์ความพิสดารอยู่ในหนังสือราชกิจจานเบกษา ปีจอศกนั้น หน้า ๒๐๙ สองฉบับ หน้า ๒๑๙ ฉบับหนึ่ง ความในพระราชปรารภแต่งกะจัดชัดเจนดีมาก (แต่ฉันไม่มีราชกิจจาฉบับปีอื่นที่จะสอบต่อไป) เวลาประกาศนั้นอายุฉันถึงปีโกนจุกแล้ว จำได้แต่ว่าเวลาเมื่อออกประกาศนั้นไม่ได้ยินบุคคลภายนอกใครคัดค้านหรือแสดงความปีติโสมนัสอย่างใด เพราะบุคคลที่เกี่ยวข้องกับพระราชบัญญัติมีแต่เด็กอายุ ๖ ขวบเป็นอย่างสูงก็ไม่มีใครเป็นกังวล ส่งบเงียบมาหลายปีจึงเกิดกรณีที่ต้องออกพระราชบัญญัติพิกัดเกษียณอายุลูกทาสลูกไทยอีกหลายฉบับ เหตุที่ต้องมีประกาศแก้พระราชบัญญัตินั้นด้วนแต่เกิดด้วยพ่อแม่ใช้อุบายขายลูกที่เป็นไทยตามพระราชบัญญัติแล้ว จะให้กลับเป็นทาสด้วยคิดอุบายเลี่ยงพระราชบัญญัติ เช่นทำสัญญากู้ยืมและให้ลูกรับใช้แทนดอกเบี้ยบาง หรือพวกลูกทาสที่พ้นจากทาสตามพระราชบัญญัตินั้นแล้วอยากขายตัวเป็นทาสเลี่ยงทำสัญญารับเป็นลูกจ้าง แต่เรียกเงินค่าตัวเป็นค่าจ้างให้ล่วงหน้าบาง และใช้อุบายอย่างอื่นอีก ซึ่งฉันจำไม่ได้ในเวลานี้ เจ้าคุณต้องค้นดูในหนังสือราชกิจจาปีต่อมาบอกในจดหมายฉบับนี้เพียงเท่านี้ แล้วจะค้นหาความรู้จากที่อื่นบอกให้ต่อไป.....

หวังใจว่าเจ้าคุณจะมีความสุขสบายดีอยู่

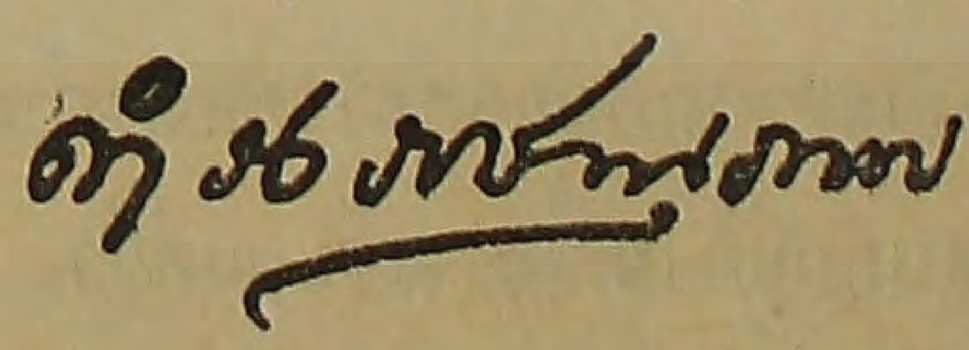

เรื่องเลิกทาสในรัชกาลที่ ๕

พระนิพนธ์สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ

จากพระประวัติกรมหลวงพิชิตปรีชากร

ในเวลาที่ (กรมหลวงพิชิตปรีชากร) บัญชาการศาลแพ่งอยู่นั้น กรมหลวงพิชิตปรีชากร ได้ทรงทำการสำคัญ ๒ อย่าง คืออย่างที่ ๑ ในเรื่องเลิกทาส ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีพระราชประสงค์มาแต่แรกเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ แต่ติดขัดด้วยเป็นประเพณีบ้านเมืองมาแต่ดึกดำบรรพ์จะหาผู้มีความนิยมอย่างพระราชดำริได้โดยยาก ได้ทรงพยายามในเรื่องนี้มาจนที่สุดที่ประชุมเสนาบดีและรัฐมนตรีสภา พร้อมกันเห็นชอบโดยพระราชบริหารซึ่งได้ทรงผ่อนผันในชั้นต้น เพียงแต่กำหนดเกษียณอายุ ให้บรรดาคนซึ่งเกิดในรัชกาลของพระองค์พ้นจากทาส ได้ประกาศพระราชบัญญัติเมื่อ ณ วันศุกร์ ขึ้น ๙ ค่ำ เดือน ๙ ปีจอ จุลศักราช ๑๒๓๖ ตรงกับวันที่ ๒๑ สิงหาคม ร.ศ. ๙๓ แม้ได้ตั้งพระราชบัญญัติที่จะจัดการให้เป็นไปได้จริงดังพระราชบัญญัตินั้น มาปรากฏว่าเป็นการมิใช่น้อยที่เดียวเพราะคนโดยมากยังไม่แลเห็นคุณของพระราชบัญญัติ ฝ่ายนายเงินก็ไม่แลเห็นทางที่จะประกอบการเลี้ยงชีพได้อย่างใด นอกจากที่จะต้องใช้ทาส ฝ่าย

ทาสก็ไม่แลเห็นว่าจะอยู่ไปได้อย่างไร ด้วยไม่มีนายเป็นที่อาศัย แต่หากในเวลาเมื่อตงพระราชบัญญัติคนเกิดในรัชกาลที่ ๕ ยังเป็นเด็ก ยังไม่มีข้อปัญหาอันจะเกิดขึ้นด้วยเรื่องเกษียณอายุ พระราชบัญญัตินี้ก็ไม่มีผลสำคัญอันใด นอกจากที่โจษกันคราวหนึ่งในครั้งนั้นแล้วก็สงบมาครั้นมาเมื่อกรมหลวงพิชิตปรีชากร ได้ทรงบัญชาการศาลแพ่งประจวบเวลาเริ่มปัญหาเกษียณอายุมามีขึ้น กรมหลวงพิชิตปรีชากรได้ทรงศึกษามาในคดีปัจจุบัน มีทั้งความรู้ความเห็น และความนิยมตามกระแสพระราชดำรัสในคดีเรื่องเกษียณอายุ ยึดความมุ่งหมายของพระราชบัญญัติเป็นสำคัญ มิได้ครั่นคร้ามต่อความเคยชินของนายเงิน และทรงพยายามทุกอย่างที่จะให้ตัวทาสนิยมต่อความเป็นอิสรภาพ ซึ่งเหมือนกรมหลวงพิชิตปรีชากร ได้เป็นพระราชสาตราอันคมกล้ากระทำให้การเลิกทาสกรรมกรดำเนินตามพระราชประสงค์เป็นเด็ดขาด

จากหนังสือประชุมพระนิพนธ์กรมหลวงพิชิตปรีชากร
(ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๒ พ.ศ. ๒๔๗๒)

พระราชปรารภ

ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ว่าด้วยเรื่องทาสและเกษียณอายุ

วันพุธ เดือนแปด อุตราสาท ขึ้นเก้าค่ำ (๑) ที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน (๒) ประชุมในพระที่นั่งสมมติเทวราชอุปบัติ เวลาค่ำพระบาท

---

(๑) ตรงกับวันพุธที่ ๑๒ กรกฎาคม ๒๔๑๗

(๒) ที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน ในเวลานั้นเรียกว่า เคาน์ซิลเลอร์ มีจำนวน ๑๒ คน ด้วยกัน ท่านเคาน์ซิลเลอร์ที่มาประชุมในวันนั้น มีรายชื่อดังต่อไปนี้ :—

๑. พระยาราชสุภาวดี (เพ็ง เพ็ญกุล) ต่อมาเป็นเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรง

๒. พระยาศรีพิพัฒน์ (แพ บุนนาค) ต่อมาเป็นเจ้าพระยาศรีพิพัฒน์

๓. พระยาราชวรานุกูล (บุญรอด กัลยาณมิตร) ต่อมาเป็นเจ้าพระยารัตนบดินทร์

๔. พระยากะสาปน์กิจโกศล (โหมด อมาตยกุล)

๕. พระยาภาสกรวงศ์ (พร บุนนาค) ต่อมาเป็นเจ้าพระยาภาสกรวงศ์

๖. พระยามหาอำมาตย์ (ชื่น กัลยาณมิตร)

๗. พระยาอภัยรณฤทธิ์ (แย้ม บุญยรัตนพันธุ์)

๘. พระยาราไชย (จำเริญ บุรณศิริ)

๙. พระยาเจริญราชไมตรี (ไม่ทราบชื่อ)

๑๐. พระยาพิพิธโภไคย (ไม่ทราบชื่อ)

๑๑. พระยาราชโยธา (เนียม สิงหเสนี)

พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง ประทับร่วมประชุมด้วย เวลายามเศษ เลิกการประชุม

๑๒. พระยากลาโหมราชเสนา (กรับ บุณยรัตนพันธุ์) ไม่ได้มาประชุม

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงปรึกษาด้วยการจะลดเกษียณอายุค่าตัวลูกทาสและจะให้บิดามารดาขายได้ตามเกษียณอายุซึ่งจะตั้งขึ้นใหม่ ห้ามมิให้ขายเด็กราคาแพง ๆ เกินกำหนด ได้พระราชทานสำเนาความซึ่งทรงพระราชดำริขึ้นนั้น ให้ที่ปรึกษาราชการแผ่นดินปรึกษาดูตามควรเนื้อความว่า

ข้าพเจ้ามีความปรารถนาว่า การสิ่งไรซึ่งเป็นการเจริญมีคุณแก่ราษฎรควรจะเป็นไปให้ทีละเล็กทีละน้อยตามกาลตามเวลา การสิ่งไรซึ่งเป็นธรรมเนียมบ้านเมืองมาแต่โบราณ แต่ไม่สู้เป็นยุติธรรม ก็อยากจะเลิกถอนเสีย แต่จะจู่โจมโหมหักเอาทีเดียวนั้นไม่ได้ จะต้องค่อยตัดรอนไปได้ทีละเล็กละน้อย พอให้เบาบางเข้าทุกที เมื่อเป็นอยู่ดังนี้การก็คงจะเป็นไปทีละน้อย ๆ เรียบร้อยไปตามเวลาตามกาล บัดนี้ได้คิดเห็นว่าลูกทาสซึ่งเกิดในเรือนเบี้ยนายเงินนั้น ในพิกัดกฎหมายเดิมต้องเป็นลูกทาส คิดอายุตั้งแต่ ๒๖ ปีถึง ๕๐ ปี เต็มค่า ๑๕ ตำลึง ถ้าหญิงอายุตั้งแต่ ๒๑ ปีถึง ๓๐ ปี เต็มค่า ๑๒ ตำลึง ถ้าชายเกินอายุ ๕๐ ปี หญิงเกินอายุ ๓๐ ปี จึงให้ลดน้อยถอยค่าตัวลงทุกทีจนอายุถึง ๑๐๐ ปี ยังมีค่าตัวชายต่ำลึง ๑ หญิง ๓ บาท ยังหาขาดค่าตัวไม่ ของเดิมมีอยู่ดังนี้

ข้าพเจ้าคิดเห็นว่าลูกทาสซึ่งเกิดในเรือนเบี้ย ตั้งแต่ออกจากท้องพ้นมารดา ก็ต้องนับเป็นทาสมีค่าตัวไปจนถึงอายุ ๑๐๐ ปีนั่นยังไม่หมด

ดังนี้ดูเป็นหามีความกรุณาแก่ลูกทาสไม่ ด้วยตัวเด็กที่เกิดมาไม่ได้รู้ไม่ได้เห็นสิ่งไรเลย บิดามารดาทำชั่วไปขายตัวท่านแล้วยังพาบุตรไปให้เป็นทาสจนสิ้นชีวิตอีกเล่า เพราะรับโทษทุกข์ของบิดามารดาเท่านั้นเอง หาควรที่จะเอาเป็นทาสจนตลอดชีวิตไม่ แต่ครั้งนี้จะให้เลิกถอนหลุดค่าตัวเสียทีเดียว ถ้านายเงินที่ไม่มีเมตตากรุณาแก่เด็ก ก็จะไม่เอาเป็นธุระให้มารดาเลี้ยงรักษา เพราะเด็กเกิดมาไม่เป็นคุณเป็นประโยชน์แก่ตน ก็จะเอามารดาไปใช้การงานของตัวมิให้เลี้ยงเด็ก ๆ นั้น ก็จะเป็นอันตรายตายไป เพราะนายเงินไม่มีเมตตากรุณาจึงคิดเห็นว่า ถ้าจะไม่ได้เป็นประโยชน์แก่นายเงินบ้าง นายเงินก็จะไม่มีเมตตากรุณาแก่เด็ก ถ้าจะตัดลงให้มีพอเวลาหลุดเป็นไทยได้บ้างเห็นว่าจะเป็นการดีกลางที่ก็จะรอดจากทาสไปได้ เด็กลูกทาสตั้งแต่อายุ ๘ ปีไป นายได้อาศัยขอน้ำ ขอไฟ ควรจะคิดเอาอายุ ๘ ปีเป็นเต็มค่า ตั้งแต่พ้น ๘ ปีไปให้นายมีความกรุณาลดเกษียณอายุให้ลูกทาสจนถึง ๒๑ ปี เป็นสิ้นค่าเกษียณอายุพอจะได้ไปทันอุปสมบท และคิดทำมาหากินต่อไป ถ้าเป็นหญิงจะให้มีลูกผัวไปตามการ ถ้าจะคิดแบ่งเกษียณอายุ อย่างเช่นว่ามาแล้วนั้น คือลูกทาสตั้งแต่เกิดมาคิดตามกรมศักดิ์เดิมจนถึงอายุ ๘ ปี เต็มค่าเป็นเงิน ๘ ตำลึง ตั้งแต่นั้นต่อไปให้คิดลดเกษียณอายุตั้งแต่ ๙ ขวบ ๑๐ ขวบ ๑๑ ขวบ ๗ ตำลึง ๑๒ ขวบ ๑๔ ขวบ ๕ ตำลึง ๒ บาท ๑๕ ขวบ ๑๖ ขวบ ๑๗ ขวบ ๓ ตำลึง ๒ บาท ๑๘ ขวบ ๑๙ ขวบ

๒๐ ขวบ ตำลึงหนึ่ง ๒๑ ขวบ ขาดค่าสินค่าตัว ถ้าหญิงอายุ ๗ ปี ๗ ตำลึง ตามเกษียณอายุในกรมศักดิเดิม ตั้งแต่ ๙ ขวบ ๑๐ ขวบ ๑๑ ขวบ ๖ ตำลึง ๑๒ ขวบ ๑๓ ขวบ ๑๔ ขวบ ๕ ตำลึง ๓ บาท ๑๕ ขวบ ๑๖ ขวบ ๑๗ ขวบ ๓ ตำลึง ๑๘ ขวบ ๑๙ ขวบ ๒๐ ขวบ ๓ บาท ๒๑ ขาดค่าสินค่าตัว เพราะอายุตั้งแต่ ๙ ปี นายได้ใช้สอยมาจนถึงอายุ ๒๐ ปี ก็เห็นว่าพอแก่กำไรอยู่แล้ว เพราะลูกทาสคิดเอาเป็นกำไรเปล่า ๆ ไม่มีสารกรมธรรม์ เสียเงินทองสิ่งไรไปเลย เมื่อใช้ไปจนครบ ๒๐ ปี ก็ให้ปล่อยเสีย อย่าให้กดขี่ลูกทาสไว้ใช้สอยต่อไปเห็นว่าถ้าเผอลูกทาสมันจะดีบ้างก็พอจะถอนตัวได้ ถึงนายเล่าก็ไม่เป็นความเดือดร้อนสิ่งไรมากนัก เพราะเป็นการได้เปล่าเสียเปล่า ถึงบ้านผู้มบรรดาศักดิทุกวันนี้ก็ไม่ใคร่จะได้คิดเกษียณอายุลูกทาสมากนักเป็นแต่คนตามธรรมเนียมมาก อนึ่ง ถ้าลูกทาสซึ่งได้พันค่าตัวในอายุ ๒๑ ปีดังนี้แล้ว คงได้สักเป็นลูกทาสเสียค่าราชการอยู่ปีละหกสลึง ถ้าหลุดพันค่าตัวดังนี้แล้วตามกฎหมายเดิมต้องสักเป็นสม การข้อนี้เห็นว่า ถ้าลูกทาสหลุดค่าตัวจะให้ไปสักเป็นสม ก็คงจะไม่สมัครเพราะจะต้องเสียค่าราชการแรงปีละหกบาท ก็คงจะกลับทอดตัวลงเป็นทาสเสียอย่างเดิม เสียแต่หกสลึงสบายกว่า การซึ่งเป็นดังนี้เพราะเงินค่าราชการซึ่งเก็บจากตัวเลขนั้นยังสูง ๆ ต่ำ ๆ หาเสมอกันไม่ อนึ่งนายเงินเมื่อเวลาทาสหลุดพันค่าตัวแล้ว ก็จะต้องรีบส่งตัวไปยังกรมพระสุรัสวดีให้สักแปลง เพราะกลัว

จะต้องเสียข้าราชการต่อไป กรมพระสุรัสวดีรับเอาตัวไปไว้ ก็จะเอาไว้ตนเปล่าไม่ได้ จะต้องจำไว้จนมีเจ้าหมู่มูลนายมารับรองไป การซึ่งจะผ่อนให้เย็นก็จะกลับเป็นร้อนแก่ตัวทาสขึ้น ว่าพอพ้นค่าตัวเป็นไทยก็คิดตรวน ก็เหมือนหนึ่งต้อนคนให้กลับเป็นทาสเข้าอีกเหมือนกัน อยู่ในไม่มีคุณสิ่งไร เห็นว่าถ้าจะให้ลดค่าตัวดังนี้แล้ว ก็จะต้องทำไปให้ตลอดคือลูกทาสซึ่งหลุดพ้นค่าตัวได้สักขอมือแล้วนั้น ให้คงเรียกลูกทาสอยู่ตามเดิม เสียค่าราชการแต่ปีละหกสลึง จะอยู่กับเจ้าหมู่มูลนายเดิม หรือจะหักโอนไปอยู่กับเจ้าหมู่มูลนายใหม่ ก็ให้คงเป็นลูกทาสอยู่ตามเดิม ถ้าลูกทาสซึ่งหลุดค่าตัวแล้วนั้น จะไปทำชั่วขายตัวลงเป็นทาสอีก ก็จะต้องมีสารกรมธรรม์ ถ้าทาสที่มีสารกรมธรรม์ส่งค่าตัวหลุดให้สักแปลงเป็นสม ตามพระราชกำหนดกฎหมายเดิมยึดเอาสารกรมธรรม์เป็นสำคัญ ถ้าทาสก็ดี หรือลูกทาสก็ดี มีสารกรมธรรม์หลุดจากค่าตัวต้องสักแปลงเป็นสม ถ้าลูกทาสที่ยังขอมือขาว อายุเต็มค่าหลุดจากเป็นทาสเอง หรือส่งเงินให้นายตามเกษียณอายุ แต่ยังไม่ครบค่าตัวหลุดเป็นไทยก็ดี ถ้าไปเป็นชุนหมื่นชุนพัน หรือไปเป็นอะไร ก็สุดแล้วไป ถ้าไม่ได้เป็นอะไร ก็ต้องสักเป็นสม เพราะมันมีโทษที่หนีสักไปเห็นว่าซึ่งลูกทาสกลับไปเป็นทาสอีก ก็จะเบาบางลง บางทีตัวได้บ้าง อีกประการหนึ่ง เป็นว่าลูกพลเรือน บิดามารดาเกียจคร้านไม่ทำมาหากิน ก็หันเข้าเป็นนักเลง ครั้นเล่นเบียเสียโปลงแล้ว ก็เอาบุตร

ไปขายรับใช้การงานของนายเงิน ครั้นบุตรเติบใหญ่บิดามารดาก็ชัน
ค่าตัวมากขึ้นทุกที ๆ มีอยู่อย่างนี้โดยมาก ถึงบุตรนั้นจะโตใหญ่ขึ้นจะ
คิดหาเงินทองมาใช้ให้พ้นจากเป็นทาสนั้น ก็ไม่ใคร่จะได้ เพราะบิดา
มารดาขายไว้แพง ๆ เหลือกำลังลูกที่จะถอนไถ่ตัวได้ กฎหมายลักษณะ
ทาสเดิมมีว่า ถ้าผัวเมียพ่อแม่นายเงินเอาชื่อลูกเมียค่าคนลงในสารกรม
ธรรม์ ท่านว่าเป็นสิทธิ์ แม้นเจ้าถ้อยบอกกล่าว มิได้บอกกล่าว ท่านว่าเป็น
สิทธิ์ โดยกระบิดเมืองเหตุว่าผัวพ่อแม่นายเงินเป็นอิสระ ครั้นต่อมา
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ให้ยกกฎหมายบทนี้เสีย จึงตั้ง
พระราชบัญญัติว่าถ้าพ่อแม่เอาชื่อลูกมาขาย อายุยังไม่ถึง ๑๕ ปีและ
อยู่กับพ่อแม่ ถึงไม่มีแกงไดและคำยอม ก็เป็นอันขายได้ ถ้าลูกแยก
ย้ายไปจากพ่อแม่หรือพ่อแม่โกรธหย่าร้างกัน ลูกตกไปอยู่ข้างอื่น จะ
ลอบลักเอาชื่อมาขายไม่ได้ ถ้าลูกชายลูกหญิง อายุ ๑๕ ปีขึ้นไปแล้ว
พ่อแม่จะเอามาขาย ตัวเรือนเบียดลงแกงไดยินยอมจึงเป็นอันขายได้ ถ้า
ลูกไม่มีพ่อแม่เอามาเลี้ยงเหมือนลูก อายุต่ำ ๗ ขวบลงมา ก็ขายได้
เหมือนกับลูกของตัว เพราะจะได้มรดกด้วย จะขายได้อายุต่ำกว่า ๑๕
ปีลงมา ถ้าอายุพ้น ๑๕ ปีขึ้นไปแล้ว ตัวเรือนเบียยินยอมด้วยจึงขายได้
และพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระกรุณาโปรด
เกล้า ฯ ลดหย่อนลงไว้กมากขึ้นหนึ่งแล้ว ครั้งนี้เห็นว่า บุตรชายหญิง
ซึ่งยังไม่ได้เป็นทาส อายุต่ำ ๑๕ ปีลงมา ถึงตัวเด็กจะรู้กด มิรู้กด

ก็ให้ขายได้ตามพระราชบัญญัติเดิม เพราะจะได้รับทุกข์บิดามารดา
ครั้นจะห้ามไม่ให้ขายเล่า ก็เป็นที่โทมนัสเสียใจแก่บิดามารดาว่าเสียแรง
เลี้ยงมา เวลาทุกข์ร้อนขัดสนจะขายก็ไม่ได้ การซึ่งยังขัดขวางอยู่ดังนี้
เพราะเหตุซึ่งธรรมเนียมที่ขายตัวเป็นทาสนั้น จะเลิกถอนตัดรอนไปโดย
เร็วไม่ได้ ครั้นตัวบิดามารดา จะให้กู้ยืมเงินผู้ใด ก็ไม่มีใครเชื่อถือ
เพราะฉะนี้จึงให้ยอมขายได้ไปก่อน แต่จะต้องรัดเข้าอีกชั้นหนึ่งว่า
ถ้าบิดามารดาจะขายบุตรอายุต่ำ ๑๕ ปีลงมา ต้องให้ขายได้ตามเกษียณ
อายุซึ่งตั้งขึ้นใหม่นี้ แต่พ้นอายุ ๑๕ ปีขึ้นไปนั้นต้องบอกตัวเรือนเบี้ย
ให้รู้ตามพระราชบัญญัติ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตัว
เรือนเบี้ยยอมให้ขายจึงขายได้ ถึงจะเกินกว่าเกษียณอายุก็ได้ ก็การ
ทั้งสองอย่างนี้ อยากจะให้ได้ตั้งขึ้น นับแต่ปีแรกได้รับราชสมบัติ
คือปีมะโรง สัมฤทธิศก ต่อไปข้างหน้า ถ้าลูกทาสซึ่งเกิดแต่ปีมะโรง
สัมฤทธิศก นับไปจนถึงแปดปีต่อไป ปีที่ ๙ ให้ลดค่าตัวตามเกษียณ
อายุซึ่งตั้งขึ้นใหม่ แต่ลูกทาสซึ่งเกิดเหนือปีมะโรงสัมฤทธิศกขึ้นไปนั้น
ครั้นจะตัดลงก็จะลำบาก ให้คงไปตามกรมศักดิ์เดิมก็ได้ แต่ลูกเด็กซึ่ง
ขายกันนั้น จะคิดแต่ปีมะโรงสัมฤทธิศกก็จะเป็นความลำบาก ด้วยว่า
ได้ขายกันไว้แพง ๆ แล้ว ได้คิดแต่ปีจอฉอศก ภายหลังพระราช
บัญญัติออกไป คนซึ่งขายไว้ก่อนพระราชบัญญัติแล้วนั้น ให้คงอยู่
ตามเดิม แต่การซึ่งคิดมานี้ข้าพเจ้าที่เป็นผู้คิด ก็แลเห็นอยู่ว่าจะไปไม่

ตลอดทีเดียว เพราะการอัน ๆ ยังกดอยู่มากเหมือนหนึ่งไม่อยากให้คน
เป็นทาส คนก็คงจะยังอยากเป็นทาสอยู่ เพราะเหตุที่เป็นทาสไม่ต้อง
เสียค่าราชการมากนัก แล้วก็ไม่ต้องทำมาหากินสิ่งไร อาศัยกินข้าว
ของนายไปมื้อหนึ่ง ๆ เมื่อมีการมากทำ ก็เมื่อไม่มีการก็นอนอยู่เปล่า ๆ
ถ้ามีทุนรอนบ้างเล็กน้อยก็คิดเล่นโปเล่นหวย ลองเคราะห์เคราะห์ร้าย
ดูทีหนึ่ง เมื่อมันเสียแล้วไป อยู่ในคงมีข้าวกิน ก็การซึ่งจะให้ทาส
หมดไปนั้น ถ้าต้นเหตุยังไม่สิ้นปลายเหตุก็คงยังมี แต่คิดเห็นว่าการ
สิ่งไรเป็นช่องเป็นคราวควรจะไปได้ก็ให้เป็นไปทีละเล็กละน้อย ต่อเมื่อไร
ได้แก้ต้นรากต้นห้าว คืออย่าให้ไพร่เสียเงินสูง ๆ ต่ำ ๆ มาก ๆ น้อย
เฉลี่ยที่สูงมาหาที่ต่ำ เฉลี่ยที่ต่ำขึ้นไปหาที่สูง ให้เสมอหน้ากัน ถึงจะ
เป็นทาสเป็นไทยอย่างไร ก็คงต้องเฉลี่ยให้เสมอกัน อนึ่งจะต้องหาเงิน
แผ่นดินให้พอกับการที่จะเลิกถอนสิ่งสำคัญ ซึ่งทำให้ราษฎรเสียเวลา
ทำมาหากิน คือการเล่นเบี้ยการพนันต่าง ๆ และช่วยทำนุบำรุงการที่จะ
ทำมาหากินพอให้มีทางหากินได้คล่อง ๆ การนี้ก็คงจะสำเร็จได้ ก็แต่
บัดนี้การที่ว่ามาแล้วนั้น จะทำไปก็ยังไม่สำเร็จ จะเลิกถอนเงินแผ่นดิน
เสียก็ยังไม่ได้ง่าย ๆ เพราะฉะนั้นการซึ่งคิดนี้ก็ยังไม่เป็นอันเลิกถอนได้แท้
แต่คิดเห็นว่า ถ้าเป็นช่องพอจะทำได้ก็ต้องจัดไป พอให้เป็นทางของ
การใหญ่ ๆ เหล่านั้น เมื่อจะเป็นได้เมื่อไร ก็จะเป็นไปตามการ ท่าน
ผู้ใดได้เห็นคำปรึกษาที่ว่ามานี้ ยังจะมีการขัดข้องอยู่กับพระราชกำหนด

กฎหมายเก่าใหม่ และธรรมเนียมบ้านเมืองประการใด หรือเป็นการเดือดร้อนกับเจ้าเงินและตัวทาส ซึ่งจะมีอย่างไรในปัจจุบันและต่อไปข้างหน้า ก็ขอให้ช่วยคิดดูให้ตลอดด้วย เพราะการเรื่องทาสนี้เกี่ยวข้องอยู่ในพระราชกำหนดกฎหมาย และทั่วไปในคนทั้งปวงมากซึ่งคนเดียวจะคิดไปให้แลเห็นตลอดนั้นไม่ได้ ถ้าท่านทั้งปวงเห็นสิ่งไรซึ่งยังขัดข้องจะเป็นเหตุในปัจจุบันหรือภายหน้า ก็ขอให้เรียบเรียงเนื้อความข้อนั้นมา จะได้ปรึกษาแก้ไขกันต่อไปกว่าการนี้จะไปติดอยู่เพียงไร ก็จะต้องทำไปไม่ได้ ถ้าการควรจะให้ตลอดไป ก็จะได้จัดการให้ตลอดไปตามการที่ควร อนึ่งการซึ่งคิดมานี้ ถ้าสำเร็จไปได้ ข้าพเจ้าก็คิดเห็นอยู่ว่ามีการอีกอย่างหนึ่ง ที่ควรจะจัดพอให้เป็นการช่วยลูกทาสให้พ้นจากเป็นทาสได้จริง ๆ บ้าง เพราะลูกทาสนั้นแต่เล็กมาก็ได้ให้นายใช้อยู่จนโต ไม่ได้ร่ำเรียนวิชาการสิ่งใด ผีกหัดชำนาญอยู่แต่ในการที่จะเป็นทาสปฏิบัตินาย ไม่ได้รู้ในการทำมาหากินสิ่งไรมาก ถ้าเวลาว่างก็หัดเล่นเบี้ยมาแต่เล็กจนโต นิสัยของทาสก็อบรมตัวแน่นหนา เห็นเป็นมความสุขสบายดีกว่าจะไปหากินอย่างอื่น ถึงจะออกจากทาสจริง ๆ เล่าก็ไม่มีวิชาสิ่งไรที่จะพาตัวให้ดี ก็คงวนกลับลงไปเป็นทาสร่ำไป เห็นว่าการโรงเรียนหนังสือที่ในเมืองเรานี้ควรจะให้มีขึ้นจริง ๆ สักแห่งหนึ่ง เหมือนหนึ่งโรงทาน พระเจ้าแผ่นดินซึ่งโปรดให้สอนหนังสือมาแต่ก่อนนั้น เด็ก ๆ ก็ได้รู้หนังสือไปมาก คนที่เป็นเสมียนเขียนหนังสือ ก็เป็น

คนออกจากโรงทานโดยมาก แต่ไม่ใคร่จะมากออกได้ ไม่ใคร่จะรู้จริง ๆ เพราะครูอาจารย์ไม่ใคร่จะเอาใจใส่ในการที่จะสอนเด็ก แล้วเด็กนั้นจะมากได้ไม่มากได้ตามชอบใจ การจึงไม่เรียบร้อย ไม่เป็นการจริงเข้าได้ อนึ่งกได้ตั้งโรงเรียนที่ในวังสอนหนังสือลูกขุนนางก็เรียนพอรู้บ้าง ดีกว่าที่โรงทาน แต่ก็ยังมาบ้างไม่มาบ้าง ช้าบ้างวันจึงได้รู้ทุกวันนั้นผู้ซึ่งกระทำการต่าง ๆ จะหาเสมียนไม่ใคร่จะพอใช้กับการ ถ้าคนรู้หนังสือแล้ว ขุนน้ำขุนนางก็อยากจะหาใช้มาก ถึงจะหากินการจ้างก็ได้ คนที่รู้หนังสือจะเป็นทาสตราก็ตรำอยู่ก็น้อยตัว จึงเห็นว่าการหนังสือนั้นจะช่วยทาสให้เป็นไทยได้จริง ๆ ถ้าลูกทาสจะหลุดค่าตัวได้ดังนี้แล้ว คิดตั้งโรงเรียนขึ้นได้จริง ๆ ก็จะเป็นการช่วยส่งเคราะห์อย่างหนึ่ง คือลูกทาสอายุ ๑๑ ปี ๑๒ ปี ค่าตัวเพียง ๗ ตำลึง ๕ ตำลึงสองบาท ถ้าจะลงทุนคิดซื้อเอาเด็กเหล่านี้มาให้เข้าโรงเรียนจัดโรงเรียนเสียให้เรียบร้อย ให้ได้สั่งสอนกันจริง ๆ อย่าปล่อยให้เด็กไปเที่ยวซุกซนเสียให้กินอยู่ในนั้นให้เสร็จอย่าให้เล่นเบียเล่นการพนันสิ่งไรเลย เพราะเด็กในอายุ ๑๒ ปี ๑๓ ปี ๑๔ ปีนี้ กำลังจะผึกหัดในการเล่นเบีย ที่คิดเอามากักขังเสีย อย่าให้รู้จักเลยที่เดียว สอนหนังสือพอให้รู้ แล้วให้เรียนวิชาต่าง ๆ ถึงจะแปลมาจากวิชาข้างยุโรปก็ได้ พอจะรู้การแล้วอายุได้ ๑๗ ปี ๑๘ ปีก็ปล่อยให้ไปรับราชการต่าง ๆ ก็คนซึ่งรู้หนังสือวิชาอย่างนี้แล้ว ก็คงจะมีผู้ต้องการเอาใช้สอย เป็นขุนหมื่นขุนพัน

เป็นเสมียนทนาย หรือจะคิดรับจ้างทำการงานต่าง ๆ ก็ได้ เห็นว่าคน
ซึ่งจะชวักลับลงเป็นทาสอกนั้นก็จะน้อยลง ต่อที่ชวจริง ๆ จึงจะวนกลับ
ไปดังนั้น แต่การที่ใช้สอยในโรงเรียนนั้น จะต้องใช้เงินทองมากขึ้น
ไปทุกคราว ถ้าคิดหาเงินรายได้สักสิ่งหนึ่ง พอทำเด็กน้อยไปก่อน
แล้วจึงค่อยใหญ่ขึ้นไปทุกที เห็นว่าจะเป็นการเจริญแก่ราษฎรในบ้าน
เมืองอย่างหนึ่ง และเป็นการชักถอนให้ทาสเบาบางขึ้นด้วย ถึงการ
ต่อไปข้างหน้าจะเลิกถอนตัดรอนอย่างไรก็จะค่อยง่ายขึ้น การทำมา
หากินจะบริบูรณ์ขึ้นได้ทีละน้อย ๆ การซึ่งว่ามานี้ เป็นของจะต้องคิด
ขึ้นใหม่ จะควรสำเร็จเวลาไรได้ ก็อยากให้สำเร็จได้โดยเร็ว ให้ท่าน
ทั้งปวงตริตรองการดูที่ควร เทอญ.

เวลายามหนึ่ง เลิกการประชุม

พระราชบัญญัติ

พิกัดเกษียณอายุลูกทาสลูกไทย

ศุภมัสดุ ฤๅจุลศักราช ๑๒๓๖ โสนสังวัจฉระสาวัน มาสชุณหปักษ์ นวมีดิถีศุกรวาร (๑) ปริจเฉทกาลกำหนด พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ บดินทรเทพยมหามงกุฎ บุรุษยรัตน ราช รวิวงศ์ วรุตมพงศ์ บริพัตร วรชัตย ราช นิกโร ดม จาตุ รันต มหา จักรพรรดิราชสังกาศ บรมธรรมิกมหาราชาธิราชบรมนาถบพิตร พระจุลจอมเกล้าเจ้าแผ่นดินสยาม รัชกาลที่ ๕ ในพระบรมราชวงศ์ซึ่งประดิษฐาน และดำรงสิริราชสมบัติ รัตนราไชมหัยศวริยธิปัติ ณ กรุงเทพมหานครอมรรัตนโกสินทรมหินทรายุทธยามหาดิลกภพนพรัตน-ราชธานีบุรีรมย์อุดมราชนิเวศมหาสถาน ซึ่งเป็นพระมหานครบรมราชธานีใหญ่ ในราชอาณาจักรแดนสยามฝ่ายเหนือฝ่ายใต้ และเป็นบรมราชาธิราชอันใหญ่ในประเทศราชที่ใกล้เคียง คือลาวกะเหรี่ยงมลายูประเทศและอื่น ๆ ผู้ทรงพระคุณธรรมอันมหาประเสริฐ เสด็จออก ณ พระที่นั่งสมมติเทวราชอุปบัติ เบื้องบูรพาทิศาภาคแห่งพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ทรงสถิตเหนือบวรราชอาสน์อันพิจิตรบรรจง

---

(๑) ตรงกับวันศุกร์ ที่ ๒๑ สิงหาคม ๒๔๑๗

แปรพระพักตร์ตรงทักษิณทิศาภิมุขพร้อมด้วยท่านที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน เผ้าทูลละอองธุลีพระบาทโดยลำดับ ทรงพระอนุสรคำนึงถึงธรรมเนียมบ้านเมืองมาแต่โบราณ ธรรมเนียมใดเป็นการเจริญ มีคุณประโยชน์เป็นยุติธรรมแล้ว อยากจะทรงทำนุบำรุงให้วัฒนาการเจริญยิ่งขึ้น ให้ดำรงไปได้สิ้นกาลนาน ถ้าธรรมเนียมใดไม่เป็นการเจริญแก่ประชาชนชาวพระนคร ไม่เป็นคุณเป็นประโยชน์ ไม่เป็นยุติธรรม ก็อยากจะทรงเลิกถอนเสีย แต่จะต้องค่อยตัดรอนผ่อนไปทีละเล็ก ทีละน้อย ตามกาลตามเวลากว่าจะเรียบร้อยไปได้ ก็แต่ในพระราชบัญญัติเดิมอันโบราณราชกษัตริย์ตั้งไว้ ตามคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ว่าด้วยลักษณะทาส ๗ จำพวก คือทาสสินไถ่ ๑ ลูกทาสเกิดในเรือนเบี้ย ๑ ทาสได้มาแต่บิดามารดา ๑ ทาสท่านให้ ๑ ทาสอันได้ด้วยช่วยกังวลทุกข์ร้อน ๑ ทาสได้เลี้ยงมาเมื่อกาลทุพภิกขภัย ๑ ทาสไปรบศึกได้มาเป็นเชลย ๑ เป็น ๗ จำพวกด้วยกันดังนี้ อันทาส ๗ จำพวกนั้น นับว่าเป็นทาสโดยกบิลเมืองท่าน ถ้าไม่มีเงินมาให้แก่เจ้าทาสครบค่าแล้วก็ไม่มีเวลาที่จะพ้นยากจากทุกข์เป็นไทยได้ ฝ่ายลูกทาสซึ่งเกิดแต่ทาสทั้ง ๗ จำพวกนั้น นับแต่ออกจากครรภ์ พอลืมตาก็ต้องนับว่าเป็นทาสมีค่าตัวไปจนอายุถึงร้อยปีแล้วก็ยังไม่หมดค่าตัว คือท่านคิดอายุตั้งแต่เดือนหนึ่ง ๒ เดือน ๓ เดือน ชาย ๖ บาท หญิงตำลึง ๑ จนชายอายุ ๒๖ ปี ถึง ๕๐ ปีเต็มค่า สิบสี่ตำลึง หญิงอายุ ๒๑ ปี ถึง

๓๑ ปีเต็มค่าสิบสองตำลึง ถ้าชายอายุเกิน ๕๐ ปี หญิงอายุเกิน ๓๐ ปี จึงได้ลดถอยค่าตัวลง จนอายุถึง ๑๐๐ ปี ยังมีค่าตัวชายต่ำลง ๑ หญิงสามบาท ยังหาขาดค่าตัวไม่ เป็นธรรมเนียมเดิมมีมาดังนี้ ดูประหนึ่งหามีความกรุณาแก่ลูกทาสไม่ ด้วยลูกทาสที่เกิดมา ไม่ได้รู้ไม่ได้เห็นสิ่งใดเลย บิดามารดาชั่วไว้แล้วยังพาลูกให้เป็นทาสไปจนสิ้นชีวิตอีกเล่า เพราะรับโทษทุกข์ของพ่อของแม่เท่านั้น หาควรที่จะเอาเป็นทาสจนตลอดชีวิตไม่ ถ้าจะโปรดเลิกถอนให้ลูกทาสหลุดค่าตัวเสียทีเดียว นายเงินผู้ไม่มีความเมตตากรุณาก็จะไม่ให้ทาสมารดาเลี้ยงรักษาลูก เพราะเห็นว่าลูกทาสเกิดมาไม่เป็นคุณไม่เป็นประโยชน์แก่นายเงิน ๆ ก็จะเอาทาสที่เป็นพ่อแม่ ไปใช้การงานของตัว มิให้เลี้ยงรักษาลูก ๆ นั้นก็จะเป็นอันตรายตายเสียเป็นอันมาก เพราะนายเงินจะแก้ตังฉะนี้ จำต้องผ่อนให้เป็นประโยชน์แก่นายเงินบ้าง ให้ลูกทาสพอมีเวลาหลุดเป็นไทยได้บ้าง ถ้าลูกทาสเป็นชายครั้นหลุดพ้นค่าตัวแล้วจะได้รับจ้างทำมาค้าขายฝึกหัดวิชาการ และจะได้บรรพชาอุปสมบทบ้าง ถ้าเป็นหญิงหลุดพ้นเป็นไทย ได้ผัวได้ลูกมีช่องที่จะประกอบกิจทำมาหากินได้บ้าง เมื่อเป็นดังนี้ จะเป็นการรุ่งเรืองเจริญแก่ประชาชาวพระนครสยามโดยแท้ จึงมีพระบรมราชโองการมานพระบัณฑูรสุรสิงหนาท ดำรัสเหนือเกล้า ฯ สั่งให้ที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน ตราพระราชกฤษฎีกาเป็นพระราชบัญญัติไว้ให้พระบรมวงศานุวงศ์ และ

ข้าราชการทุกกระทรวงทบวงการฝ่ายทหารพลเรือน และอาณาประชาราษฎรในกรุงเทพ ฯ และหัวเมืองเอก โท ตรี จัตวา ฝ่ายใต้ฝ่ายเหนือให้ทราบทั่วกันว่า จุลศักราช ๑๒๓๐ ปีมะโรงสัมฤทธิศก (๑) นั้นเป็นปีพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้เถลิงถวัลยราชสมบัติบรมราชาภิเษก ในพระมหาเศวตฉัตรเป็นปีมหามงคลอันประเสริฐ จึงโปรดเกล้า ฯ ให้ตั้งปีมะโรงสัมฤทธิศกเป็นต้นพระราชบัญญัติลักษณะลูกทาสสืบว่า ตั้งแต่สืบไป

มาตรา ๑ ถ้าลูกทาสชายหญิง เกิดเมื่อจุลศักราช ๑๒๓๐ ปีมะโรงสัมฤทธิศก (๑) นี้เป็นต้นไป ให้คิดค่าเกษียณอายุตั้งแต่เดือนหนึ่ง ๒ เดือน ๓ เดือน จนอายุ ๘ ปีเต็มค่า ตั้งแต่ ๘ ปีต่อไป ให้ลดเกษียณอายุลงทุกปี ถึงอาย ๒๑ ปีขาดค่า ให้ลูกทาสพ้นค่าตัวเป็นไท

มาตรา ๒ ตารางเกษียณอายุลูกทาส ทรงพระราชบัญญัติตั้งใหม่ให้ใช้แต่ลูกทาสและบุตรราษฎรที่ยังเป็นไทยไม่เป็นทาส จำเพาะแต่ที่เกิดในปีมะโรงสัมฤทธิศก (๒) และปีมะเส็งเอกศก (๓) ต่อ ๆ ไป คือ ชายอายุเดือนหนึ่ง ๒ เดือน ๓ เดือนเกษียรอายุเงิน ตำลึงกึ่ง, ๕ เดือน ๕ เดือน ๖ เดือน สองตำลึง, ๗ เดือน ๘ เดือน ๙ เดือน สองตำลึงกึ่ง,

---

(๑) พ.ศ. ๒๔๑๐

(๒) พ.ศ. ๒๔๑๐

(๓) พ.ศ. ๒๔๑๒

๑๐ เดือน ๑๑ เดือน สามตำลึง, ๑ ปี ๒ ปี สี่ตำลึง, ๓ ปี ๔ ปี ห้าตำลึง, ๕ ปี ๖ ปี หกตำลึง, ๗ ปี ๘ ปี แปดตำลึง, ๙ ปี ๑๐ ปี ๑๑ ปี เจ็ดตำลึง, ๑๒ ปี ๑๓ ปี ๑๔ ปี ห้าตำลึงกึ่ง, ๑๕ ปี ๑๖ ปี ๑๗ ปี สามตำลึงกึ่ง, ๑๘ ปี ๑๙ ปี ๒๐ ปี ตำลึง ๑, หญิงอายุ ๑, ๒ เดือน ๓ เดือน ตำลึงหนึ่ง, ๔ เดือน ๕ เดือน ๖ เดือน ตำลึงกึ่ง, ๗ เดือน ๘ เดือน ๙ เดือน สองตำลึง, ๑๐ เดือน ๑๑ เดือน สองตำลึงกึ่ง, ๑ ปี ๒ ปี สามตำลึง, ๓ ปี ๔ ปี สี่ตำลึง, ๕ ปี ๖ ปี ห้าตำลึง, ๗ ปี ๘ ปี เจ็ดตำลึง, ๙ ปี ๑๐ ปี ๑๑ ปี หกตำลึง, ๑๒ ปี ๑๓ ปี ๑๔ ปี ห้าตำลึง สามบาท, ๑๕ ปี ๑๖ ปี ๑๗ ปี สามตำลึง, ๑๘ ปี ๑๙ ปี ๒๐ ปี สามบาท ถึง ๒๑ ปีหมดค่าตัวทั้งชาย ทั้งหญิง ตารางเกษียณอายุทั้งขึ้นทั้งลดดังนี้ ถ้าคนเกิดในปีเถาะ นพศก (๑) ขึ้นไป และจะตัดสินคดีถ้อยความอื่น ๆ ให้ใช้เกษียณอายุในกรมศักดิเดิม เมื่อจุลศักราช ๙๕๕ ปีระกา เบญจศก (๒) โน้น

มาตรา ๓ ลูกทาสชายหญิง ซึ่งเกิดในเรือนเบี้ยนายเงิน ตั้งแต่ปีมะโรงสัมฤทธิศก (๓) ต่อไป จะอยู่กับนายเงินเดิมตลอดไปจนอายุถึง ๒๑ ปีกึ่ง ไม่ได้อยู่กับนายเงินเดิม จะยักย้ายวางเงินไปอยู่กับนายเงินที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔ ที่ ๕ ที่ ๖ ในระหว่างยังไม่ถึง ๒๑ ปีกึ่ง ให้คิดพิกัดเกษียณอายุตามขึ้นตามลดต่อไปทุก ๆ นายเงิน กว่าลูกทาสชายหญิงอายุจะได้ถึง ๒๑ ปี พ้นค่าตัวเป็นไทย

---

(๑) พ.ศ. ๒๔๑๐

(๒) จุลศักราช๙๕๕ ตรงกับปีมะเส็งเบญจศก๒๑๓๖ ถ้าปีระกาเป็นนพศก พ.ศ. ๒๑๔๐

(๓) พ.ศ. ๒๔๑๑

มาตรา ๕ ลูกทาสเป็นชายก็ดีเป็นหญิงก็ดี ที่เกิดในบีมะโรง สัมฤทธิศก และในปีอื่น ซึ่งจะช่วยไถ่กันต่อ ๆ ไปนั้น ให้คิดเกษียณอายุขันลดตามพิกัดแบบนี้ คือค่าตัวเดิมอ้ายกอผัวอีขอเมีย ๒ คนเงิน ๓ ชั่ง ๕ ตำลึง เกิดลูกในเรือนเบี้ยนายเงินทีหนึ่ง ๒ คน ชายชื่ออ้ายคอหญิงชื่ออีองอ อยู่กับนายเงินทีหนึ่ง จนอายุอ้ายคอได้ ๓ ปี อีองอได้ ๓ เดือน วางเงินไปอยู่กับนายเงินทีสอง ๆ ต้องเติมเงินขันค่าเกษียณอายุส่วนลูกทาสติดมา อ้ายคอ ๓ ปี ห้าตำลึง อีองอ ๓ เดือน ตำลึง ๑ ตราไว้ในกรมธรรม์เป็นแผนกส่วนค่าเกษียณอายุลูกทาสเงินหกตำลึง รวมทั้งค่าตัวอ้ายกออีขอพ่อแม่เป็นเงิน ๓ ชั่ง ๑๑ ตำลึง ถ้าอยู่กับนายเงินทีสอง ๕ ปี อายุอ้ายคอได้ ๘ ปีเต็ม ค่า ๘ ตำลึง อายุอีองอได้ ๕ ปี ๓ เดือน ๕ ตำลึง แล้ววางเงินไปอยู่กับนายเงินทีสาม ๆ ต้องเพิ่มเงินขันค่าเกษียณอาย อ้ายคอสามตำลึง เก่าใหม่เป็นแปดตำลึง อีองอสี่ตำลึง เก่าใหม่เป็นห้าตำลึง ตราไว้ในกรมธรรม์ เป็นแผนกส่วนอ้ายคออีองอ รวมทั้งค่าตัวอ้ายกออีขอพ่อแม่เป็นเงิน ๓ ชั่ง สิบแปดตำลึง อยู่กับนายเงินทีสาม ๘ ปีกับ ๖ เดือน อายุอ้ายคอได้ ๑๖ ปี ๖ เดือนค่าตัวลดอยู่แต่ ๓ ตำลึงกึ่ง อายุอีองอได้ ๑๓ ปี ๙ เดือน ค่าตัวลดอยู่แต่ห้าตำลึงกึ่ง แล้ววางเงินไปอยู่กับนายเงินที่ ๔ นายเงินที่ ๓ ต้องลดเงินค่าตัวส่วนอ้ายคอ สี่ตำลึงกึ่ง เอาแต่สามตำลึงกึ่ง ส่วนอีองอเอาขันกึ่งตำลึงเป็นห้าตำลึงกึ่ง รวมเก้าตำลึง นายเงินที่ ๔ ต้องออกเงินช่วยไถ่ตรา

ไว้ในกรมธรรม์ เป็นแผนก ส่วนลูกทาสอ้ายคอเก่าแปดตำลึงลดสี่
ตำลึงกึ่งคงสามตำลึงกึ่ง องอเก่าห้าตำลึง ขนกึ่งตำลึง คงห้าตำลึงกึ่ง
รวม ๙ ตำลึง รวมทั้งค่าตัวอ้ายกออ๋อขอเป็นเงิน ๓ ชั่ง ๑๕ ตำลึง ถ้าอยู่
กับนายเงินที่ ๕ ได้ ๓ ปีกับ ๗ เดือน อายุอ้ายขอได้ ๒๐ ปีกับเดือน ๑
ส่วนอ้ายคอหลุดพ้นค่าตัวเป็นไทย แต่องออายุได้ ๑๗ ปีกับ ๕ เดือนลด
ค่าตัวลงอยู่แต่สามบาท อ้ายกออ๋อขอองอ วางเงินไปอยู่กับนายเงินที่ ๕
นายเงินที่ ๕ ต้องลดส่วนค่าองอลงสี่ตำลึงสามบาท เอาแต่สามบาท
ด้วยองออายุ ๑๗ ปีกับ ๕ เดือน ย่างเข้า ๑๘ ปี พิกัดเกษียณอายุลดลง
อยู่สามบาทแล้ว นายเงินที่ ๕ ต้องออกเงินช่วยไถ่รวมทั้งค่าตัวอ้ายกอ
ออ๋อขอองอ เป็นเงินตรา ๓ ชั่ง ๕ ตำลึง สามบาท ถ้าอยู่กับนายเงินที่ ๕
ได้ ๒ ปีกับ ๘ เดือน อายุองอได้ ๒๐ ปีกับ ๒ เดือน ส่วนตัวองอหลุดพ้น
ค่าตัวเป็นไทย แต่อ้ายกออ๋อขอพ่อแม่ค่าตัวคง ๓ ชั่ง ๕ ตำลึงตามเดิม
ถ้าอ้ายกออ๋อขอ อ้ายคออ๋องอ คนใดคนหนึ่งตายเสียในระหว่างนายเงิน
ใดนายเงินหนึ่ง ก็ให้คิดยกส่วนค่าตัวผู้ตาย ผู้ยังเป็นภัพแก่นายเงิน
ตามพระราชกำหนดกฎหมายเดิม

มาตรา ๕ ว่าตั้งแต่จุลศักราช ๑๒๓๖ ปีจอฉอศก (๑) ขึ้นไป ผู้มีสิน
มทรัพย์ จะรับช่วยไถ่คนยากจนขาดแคลนมาเป็นทาสลงใหม่ก็ดี ทาส
เก่าที่วางเงินมาแต่นายอื่น ๆ ก็ดี ซึ่งมีลูกทาสเกิดในปีมะโรงสัมฤทธิ

---

(๑) พ.ศ. ๒๔๑๗

ศกติดมาด้วยไซร้ ให้ผู้เป็นเจ้าเบียนายเงินพร้อมกัน กับอำเภอกำนัน
แลตัวทาส ทำสารกรมธรรม์เขียนด้วยเส้นหมึกให้ชัดเป็นส่วนออกว่า
ลูกทาสชายหญิง เกิดในปีนั้น ๆ อายุได้เท่านั้น เงินค่าตัวตามเกษียณ
อายุใหม่เท่านั้น ให้ตัวทาสเขียนชื่อมันเองหรือจ้างวานเขาเขียนชื่อ
มันไว้ในท้ายกรมธรรม์ แล้วประทับตราอำเภอกำนันไว้เป็นสำคัญจง
ทุกฉบับ

มาตรา ๖ ทวยราษฎรซึ่งเป็นไทย ยังมิได้ทุกข์ยากลงเป็นทาส
ผิว่าขัดสนจนขาดแคลน บิดามารดาปู่ย่าตายายลุงป้าน้าอาพีชาย
พีหญิง จะเอาบุตรเอาหลานที่เกิดตั้งแต่ปีมะโรงสัมฤทธิศก อายุต่ำกว่า
๑๕ ปีลงมา ไปขายฝากประจำเชิงกะยาดอกเบี้ยไว้กับท่าน ลงชื่อ
ในกรมธรรม์เจ้าสิ้นตัวเบียจะรู้กดมรู้กด ว่าเป็นสิทธิโดยกบิลเมืองท่าน
เพราะบิดามารดาญาติผู้ใหญ่เป็นอิสรภาพ ตามพระราชกำหนดใหม่
ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อจุลศักราช ๑๒๒๙
ปีเถาะนพศก (๑) แต่ให้ขายได้ตามพิกัดเกษียณอายุใหม่ในรัชกาล
ปัจจุบันนี้.

มาตรา ๗ ถ้าบุตรหลานที่เกิดตั้งแต่ปีมะโรงสัมฤทธิศก เจริญ
วัยอายุได้ ๑๕ ปีขึ้นไป ถึง ๒๐ ปี นับว่ารู้เดียงสาการผิดชอบแล้ว บิดา
มารดาญาติผู้ใหญ่ จะเอาไปขายประจำเชิงกะยาดอกเบี้ยท่านใส่ชื่อใน

---

(๑) พ.ศ. ๒๔๑๐

กรมธรรม์ไซร้ ต้องให้มันตัวเรือนเบียรู้เห็นดงกำแหงแกงไดเชียนชื่อไว้เป็นสำคัญ จึงเป็นสิทธิได้แก่เจ้าสินค่าตัวมันตัวเบียตัวเบียดตามพิกัดเกษียณอายุใหม่ในรัชกาลปัจจุบันนี้ ถ้าตัวเบียมรู้มเห็นไม่ได้เชียนชื่อด้วยลายมือเองและไม่ได้จ้างไม่ได้วานเขาเชียนชื่อไซร้ อย่านับว่าเป็นทาสเลย.

มาตรา ๘ ลูกทาสก็ดี ลูกไทยก็ดี ที่เกิดในปีมะโรงสัมฤทธิศก เป็นต้นไป อายุได้ ๒๑ ปี บิดามารดาวงศาคณาญาติ หรือตัวมันเองก็ดี ขาดแคลนดงจะไปขายฝากประจำเชิงกะยาดอกเบี้ยไว้กับท่านไซร้ ห้ามมิให้เจ้าสินผู้มทรัพย์รับช่วยไถ่มาเป็นทาสตนเป็นอันขาด ถ้าลูกทาสลูกไทยที่เกิดในปีมะโรงสัมฤทธิศกเป็นต้นไป อายุถึง ๒๑ ปีแล้ว ก็ดี หรืออายุมากเกินขึ้นไปถึง ๒๕ ปีก็ดี ถึง ๓๐ ก็ดี ๓๕ ปีก็ดี ๔๐ ปีก็ดี ๔๕ ปีก็ดี ๕๐ ปีก็ดี ยากจนขาดแคลนดงจะกล่าวเท็จหลอกลวงท่านว่าข้าพเจ้ามิได้เกิดในปีมะโรงสัมฤทธิศก ในปีมะเส็งเอกศกเป็นต้นไป ข้าพเจ้าเกิดในปีเถาะนพศก หรือปีขาลอัฐศก หรือปีฉลูสัปตศกพ้นขึ้นไปแล้วมันมีอาสนไปขายตัวประจำเชิงเบียท่านไซร้ ให้ท่านผู้มทรัพย์ช่วยไถ่เป็นเจ้าเบียนายเงินชำระไถ่ถามผู้ซึ่งจะมาเป็นตัวเบียว่าเกิดปีใด จุลศักราชเท่าไรแล้วจดหมายปากคำไว้ ให้เป็นแน่ในสารกรมธรรม์ ว่ามันเกิดปีนั้น นักษัตรศกเท่านั้น ถ้าภายหลังมันกลับถ้อยคำเป็นอย่างอื่นไซร้ จงปรับโทษมันผู้ทาสเท็จโดยฐานกะบัดสินท่าน

ในลักษณะทาสมาตรา ๑๔ โน้น ถ้าเจ้าสินอยากใช้ทาสมิได้ถามเอาปากคำมั่นตราไว้ในกรมธรรม์ให้แน่ชัด แล้วรับช่วยไถ่มาเป็นทาส ถ้าตัวทาสมันว่า มันเกิดในปีมะโรงสัมฤทธิศกเป็นต้นไป ซึ่งเป็นปีที่ห้ามในพระราชบัญญัติไซร้ ให้ปรับไหมเจ้าเบี้ยนายเงินเป็นภัพในเงินค่าตัวทาสซึ่งมีในสารกรมธรรม์นั้น.

มาตรา ๙ ถ้าผู้มีทรัพย์รับช่วยไถ่ลูกทาส ลูกไทยที่เกิดในปีมะโรงสัมฤทธิศกเป็นต้นไป อายุได้ ๒๑ ปีพ้นหนี้หลุดค่าตัวเป็นไทยแล้วนั้น มาเป็นทาสมิได้เป็นสิทธิแก่เจ้าสินโดยพระราชบัญญัติ ถึงกรมธรรม์มีศุภมาสวันคืน ชื่อตัวเบี้ยจำนวนเงินประการใด ตัวเบี้ยจะไปจากเจ้าเบี้ยเจ้าเงินได้ตามใจพังใจเจ้าเบี้ยเจ้าเงิน จะตามกุมเกาะมาว่ากล่าวไม่ได้ เงินค่าตัวเป็นภัพแก่เจ้าเบี้ยเจ้าเงิน โดยโทษล่วงพระราชกฤษฎีกา

มาตรา ๑๐ ลูกทาสลูกไทย อายุถึง ๒๑ ปีพ้นค่าตัวจากเจ้าเบี้ยนายเงินแล้ว มันเหล่านั้นสักข้อมือหมายหมู่แล้วก็ดี ยังมิได้สักข้อมือขาวก็ดี ให้เจ้าเบี้ยนายเงินเดิมหรือเจ้าหมู่มุลนายใหม่ ทำหางว่าวสักแปลง ยื่นต่อกรมพระสุรัสวดี ให้สักแปลงเป็นทาสพ้นค่าตัว ม ศักดินา ๑๐ ไร่จงทุกคน ถ้านายเดิมและเจ้าหมู่ใหม่แกล้งปิดบังเสือกไสไม่นำตัวทาสพ้นค่าตัวไปสัก จงปรับไหมมิโทษแก่ผู้ปิดบังจงหนักตามพระราชกฤษฎีกา.

มาตรา ๑๑ ทวยไพร่หลวงจ่ายไพร่หลวงส่วย ไพร่หลวงคงเมือง กองอัทมาท กองมหันตโทษ วิเส่ท โรงส์ สะดึง โรงไหม โขลน โรงทาน บรรดาข้าคนหลวงลอบลักปลอมแปลงไปทำสารกรมธรรม์ ขาย ประจำเชิงกะยาดอกเบี้ยไว้กับท่าน มันเกิดลูกในเรือนเบี้ยท่านตั้งแต่ปีมะโรงสัมฤทธิศกเป็นต้นไป อายุลูกเรือนเบี้ยถึง ๒๑ ปีไซร้ ให้เจ้าเบี้ยนายเงินไปแจ้งความต่อกรมพระสรัสวดี ให้เจ้าหม่พาเอามันไปสักคงหมู่ ส่วนพ่อมัน ส่วนแม่มัน คงออกเดือนใช้เจ้าเข้าเดือนใช้นายตามพระราชกำหนด.

มาตรา ๑๒ ว่าในลักษณะทาสเดิม มาตรา ๒๐ ครั้งมหาศักราช ๑๓๕๙ (๑) ปีมะแม นักษัตรนั้น คือตรงกับจุลศักราช ๗๙๙ ปีมะแมนพศกโน้น มีความว่าชายหญิงมีอาสัยขายตัวเองไว้กับท่าน ให้ท่านใช้ ถ้าลูกชายลูกหญิงอายุตั้งแต่ ๑ เดือน ๒ เดือน ติดตามพ่อแม่พี่น้าน้าอามาอยู่ด้วย มิได้เข้าอาสัยตัวเบี้ยซื้อขาย ลูกนั้นโตใหญ่ขึ้นจะไป ให้นายเงินคิดแบ่งเอาค่าข้าวป้อน ๒ ส่วนดังนี้ อย่าใช้ต่อไปให้ยกเลิก มาตรา ๒๐ นั้นเสียแต่นี้สืบไปทวยราษฎรชายหญิงขาดแคลนขึ้นจน มี

---

(๑) มหาศักราช ๑๓๕๘ ตรงกับปีมะเส็ง พ.ศ. ๑๙๘๐ ในรัชกาลสมเด็จพระบรมราชาธิราช ที่๒ (สามพระยา) ครองกรุงศรีอยุธยา แต่ได้ถือเอาปีนักษัตร คือปีมะแมตามนี้ เป็นมหาศักราช ๑๓๖๑ ตรงกับ พ.ศ. ๑๙๘๒ ในรัชกาลเดียวกัน

อาส์นมาขายตัวอยู่กับท่าน ถ้าลูกชายหญิงติดตามพ่อแม่พี่ป้าน้าอา
มาอยู่ด้วย แต่มิได้เข้าชื่อเป็นตัวเบี้ยในกรมธรรม์ท่าน ถึงลูกชายหญิง
นั้น จะติดมาอยู่ตั้งแต่ได้ ๑ เดือน ๒ เดือน ๓ เดือนขึ้นไป จนถึง ๗ ขวบ
๘ ขวบ หรืออายุเกิน ๗ ขวบขึ้นไปก็ดี อย่าให้เจ้าเบี้ยนายเงินคิดเอา ค่า
น้ำนมข้าวป้อนกับทารกเป็นเงินค่าตัว อย่าเอาทารกนั้นเป็นทาสต่อไป
เป็นอันขาด.

พระราชบัญญัติลูกทาสลูกไทยนี้ ให้เจ้าเบี้ยนายเงินผู้มีทาสและจะ
ช่วยไถ่ทาส ให้ตั้งอายุลูกทาสลงเรือนเงินไว้ในสารกรมธรรม์ไว้ให้ชัด
ดังในมาตรา ๕ ให้เสร็จแต่ในปีจอ ฉศกนี้ต่อไปตั้งแต่ ณ วันเดือน ๕ ขึ้น
ค่ำ ๑ ปีกุนยังเป็น ฉศก (๑) ให้ผู้ชำระตัดสินกิจคดีของผู้ที่เกี่ยวข้อง
ด้วยลูกทาสลูกไทยทำตามพระราชบัญญัติใหม่จงทุกข้อทุกประการ

---

(๑) ตรงกับวันที่ ๖ เมษายน ๒๔๑๘

TUDC 23/08/2563

ประกาศลูกทาส

มีพระบรมราชโองการ มานพระบัณฑูรสุรสิงหนาท ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้ากรุงสยาม ให้ประกาศแก่พระราชวงศานุวงศ์ และข้าทูลละอองธุลีพระบาท ฝ่ายทหารพลเรือนซ้ายขวาหน้าใน กำนันอำเภอรวแขวงและประชาราษฎรทุกจังหวัด ในกรุงเทพ ฯ หัวเมืองฝ่ายใต้ฝ่ายเหนือ บรรดาผู้ทมข้าทาส และผู้ซึ่งเป็นทาสเป็นเชลยให้รู้ทั่วกัน ด้วยทรงพระราชดำริพร้อมด้วยท่านเสนาบดี และที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน ว่าตั้งแต่บัดนี้สืบไป ให้เจ้าเบี้ยนายเงินผู้มีทาสตั้งแต่คนหนึ่งสองคน เก้าคนสิบคน เก้าครัวสิบครัว ให้ตรวจตราดูลูกทาสของตัวซึ่งเกิดในเรือนเบี้ย ว่ามันเกิดในปีมะโรงสัมฤทธิศก ปีมะเส็งเอกศกเป็นต้นไป จะมีชายหญิงสักกี่คน แล้วให้พร้อมด้วยอำเภอกับตัวทาสสักหลังสารกรมธรรม์ไว้เป็นแผนก ว่าอ้ายอีมีชื่อเกิดในปีมะโรงสัมฤทธิศกเป็นต้นไป อายุได้เท่านั้นปีจงให้มีไว้ทุก ๆ ฉบับสารกรมธรรม์ ถ้าลูกทาสเกิดในเรือนเบี้ย ตั้งแต่ปีมะโรงสัมฤทธิศกมาไม่มี หรือมีแต่ลูกทาสซึ่งเกิดในปีเถาะนพศก (๑) ปีขาลอัฐศก (๒) พ้นขึ้นไป ก็ไม่ต้องสักหลังสารกรมธรรม์ไว้ อนึ่งตั้งแต่ปีมะโรงสัมฤทธิศกต่อไป ผู้มีทรัพย์

---

(๑) พ.ศ. ๒๔๑๐ (๒) พ.ศ. ๒๔๐๘

รับช่วยไถ่ผู้คนข้าทาสชายหญิงเป็นทาส ก็ไปตรวจตราดูอ้ายอ้ลูกทาส ซึ่งช่วยไถ่มาใหม่ ว่าจะมีลูกทาสเกิดในปีมะโรงสัมฤทธิศกเป็นต้นมา บ้างหรือไม่ ถ้ามีคิดมาบ้างแล้วไซร้ ก็ให้อำเภอกำนันพร้อมกันกับตัวทาสสักหลังสารกรมธรรม์ไว้เป็นแผนก ส่วนอ้ายอ้ลูกทาสซึ่งคิดมาว่าอ้ายอ้มชื่อนั้นอายุเท่านั้นจงทุกราย อย่าละเมินเพิกเฉยเสียเป็นอันขาดครั้นโปรดเกล้า ฯ ให้ออกพระราชบัญญัติเมื่อใด จึงให้เจ้าเบี้ยนายเงินแบ่งเงินในสารกรมธรรม์ มาลงเป็นเงินค่าตัวส่วนลูกทาสตามพิกัดเกษียณอายุ ซึ่งมีในพระราชบัญญัติเรื่องลูกทาสมาตรา ๓ ๔ ๕ นั้น ต่อไปภายหน้าตัวทาสจะวางเงินไป ๆ มา ๆ จะได้คิดราคาเกษียณอายุลูกทาสชั้น ๆ ลด ๆ ให้ถูกต้องกันโดยง่าย ตามในพระราชกำหนดบัญญัติไว้ในมาตรา ๓ โน้น กับอนึ่งเจ้านายเงินซึ่งมีสารกรมธรรม์ประทับตราอำเภออยู่แล้ว จะสักหลังสารกรมธรรม์แบ่งลูกทาสครั้งนี้ก็ดี ห้ามอย่าให้อำเภอเรียกเอาเงินค่าสิ่งหนึ่งสิ่งใดกับเจ้าเบี้ยนายเงินหรือตัวทาส ถ้าเจ้าเบี้ยนายเงินเอาสารกรมธรรม์มาให้สักหลังเมื่อใด อย่าให้อำเภอแกล้งชักช้าทำให้เสียเวลาของผู้มาทำเป็นอันขาด

ประกาศมา ณ วันพฤหัสบดีเดือนสิบแรมสิบสามค่ำ ปีจอ ฉศก ๑๒๓๖ (๑)

---

(๑) ตรงกับวันที่ ๘ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๑๗

ประกาศ

เกษียณอายุลูกทาสลูกไทย

มีพระบรมราชโองการ มานพระบัณฑูรสุรสิงหนาท โปรดเกล้า โปรดกระหม่อม ให้แจ้งความแก่พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการ ผู้ใหญ่ผู้น้อยฝ่ายหน้าฝ่ายใน และอาณาประชาราษฎรไทย จีน พ่อค้า ชาวต่างประเทศ ในกรุงเทพ ฯ และหัวเมืองฝ่ายเหนือฝ่ายใต้ ทั่วทั้ง พระราชอาณาจักรให้ทราบทั่วกัน ได้ทรงพระราชดำริ ปรึกษาพร้อม ด้วยท่านเสนาบดีและเคาน์ซิลออฟสะเตศ ให้ตั้งพระราชบัญญัติลักษณะ ลูกทาส ซึ่งเกิดแต่ทาสทั้ง ๗ จำพวก ตั้งไว้เป็นพระราชกำหนด กฎหมายสำหรับแผ่นดิน เพื่อจะให้เป็นคุณประโยชน์มีความสุขเจริญ แก่ชนชาวสยามต่อไปภายหน้า แต่ทรงพระราชดำริวิตกอยู่ว่าด้วย คน ๒ จำพวกจะไม่ทราบชัดเข้าใจถนัด ในพระราชดำริในพระราช ประสงค์ ซึ่งทรงจัดเป็นพระราชบัญญัติขนครั้งนี้ คือคนพวกหนึ่งซึ่งมี สันดานอันหนาแน่นอยู่ด้วยธรรมเนียมเดิม ซึ่งเป็นของชั่วประกอบแต่ การกดขี่กันและกัน คนมีเงินข่มเหงคนจน คนวาสนามากกดขี่คน วาสนาน้อย ตามอย่างจารีตโบราณแต่เดิม ๆ มานั้น ก็จะไม่เป็นที่ ชอบใจพูดกันไปกันมาว่า ซึ่งโปรดตั้งพระราชบัญญัติ ถอดพิกัดเกษียณ

TUDC 23/08/2563

อายุลูกทาสลงชั้นหนึ่งแล้ว ๆ เมื่อลูกทาสอายุถึง ๒๑ ปี หลุดค่าตัวแล้ว ก็ห้ามมิให้ช่วยไถ่กันได้ต่อไปดังนี้ เจ้านายข้าราชการและผู้มีทรัพย์ทั้งปวง ที่ไม่เคยทำกิจการงานด้วยแรงตน ก็จะต้องทนทุกข์ลำบากทำการเอง เพราะจะไม่มีทาสและลูกทาสใช้สอยเป็นพาหนะกำลังช่วยทำมาหากินประกอบกิจการต่าง ๆ จะได้ความลำบากยากเย็นเป็นอันมาก ฝ่ายคนพลเรือนและไพร่เลวยากจนขัดสนลง จะเอาบุตรเอาหลานไปฝากขายไว้พอแก้ขัดไปบ้างเหมือนอย่างแต่ก่อน พอผ่อนจนไปก็ไม่ได้ ฝ่ายคนอื่กจำพวกหนึ่ง ซึ่งเป็นคนดีมีความกรุณาเมตตาตามธรรมเนียมที่ควรที่ชอบ ได้ยินได้ฟังการคิวไลของใจคนต่างประเทศ ก็จะนึกไปว่า ซึ่งโปรดตั้งพระราชบัญญัติเรื่องลูกทาสลูกไทยไว้ครั้งนี้ ก็เป็นการดีการชอบคงจะรุ่งเรืองแก่บ้านเมือง ราษฎรจะอยู่เย็นเป็นสุขขึ้นบ้าง แต่ยังจะช้าอยู่ที่ทาสจะเลิกให้หมด เหมือนเมืองคิวไลเซนั้นด้วย พระราชบัญญัติใหม่ยังมิได้ห้ามขาด เรื่องขายทาสซื้อทาสช่วยไถ่ทาสช่วยไถ่เชลยเลิกถอนกฎหมายลักษณะทาสเก่าขาดทีเดียว กับอย่างยังมิได้เลิกบ่อนเบี้ยการพนัน ซึ่งเป็นรากเง่าเค้ามูลแห่งความที่จะก่อให้เกิดเป็นทาสซื้อเนื้อขายตัวกันดังนี้ เมื่อไรทาสจึงจะหมดได้ เห็นจะยังช้าอีกหลายสิบปี จึงจะได้เป็นการดีไม่กดขี่ข่มเหงกัน เหมือนประเทศอื่น ๆ ที่สมบูรณ์ฉะนั้น ก็ซึ่งคนทั้งสองจำพวกที่คิดเห็นต่าง ๆ กันดังว่ามานี้ ก็เป็นการถูกด้วยกันทั้งสองฝ่าย ฝ่ายหนึ่งเห็นว่าเป็น

TUDC 23/08/2563

การดีมีคุณ ฝ่ายหนึ่งเห็นว่าเป็นโทษไม่มีคุณสิ่งใด ก็จะชี้แจงให้เข้าใจ ตามความพระราชดำริ ความพระราชประสงค์ซึ่งได้ทรงโปรดตั้งพระราชบัญญัติไว้เป็นปานกลาง จะได้เป็นทางที่จะได้ดัดแปลงผ่อนผัน หันการชั่วมาหาการดีตามกาลตามเวลาทีละเล็ก คราวละน้อย ทุก ๆ ครั้ง ทุก ๆ คราวไป ก็ฝ่ายใจคนจำพวกที่มีสันดานเคยตัว ในการชั่วใช้ทาสหาอำนาจในการกดขี่นั้น ก็จะนึกพรั่นหวั่นหวาดกลัวทาสจะสูญหมดไปโดยเร็วนั้น จงเข้าใจให้ชัดเถิด ว่าลูกทาสลูกไทย ซึ่งโปรดให้ลดเกษียณอายุลง เสมอ ๗ ปี ๘ ปี เต็มค่าเพียง ๘ ตำลึง อายุถึง ๒๑ ปี หมดค่าตัวนั้น ที่พ้นค่าตัวเป็นไทยแล้ว ช่วยไถ่กันไม่ได้นั้นก็ดี การนึกเฉพาะแต่เด็กที่เกิดในปีมะโรงสัมฤทธิศก เป็นต้นไปเท่านั้น ก็ยังเด็กที่เกิดในปีเถาะนพศก ปีชาลอัฐศกถอยขึ้นไป ก็ยังมีอยู่เป็นอันมาก คงได้ช่วยไถ่เอามาเป็นทาสใช้สอยอยู่นาน และทาสที่เป็นพ่อแม่พี่น้าอาเก่า ๆ เหล่านี้กยังมีถมไป คงช่วยไถ่ใช้กันอยู่อีกนาน กลัวจะเกินอายุ ท่านผู้ที่มีความวิตกนั้นเสียอีก ด้วยคนที่เกิดในปีชาล ปีเถาะนั้น กว่าจะถึงอายุ ๗๐ ปีบอกหักชราได้นั้นยังนานนัก ถ้าจะคิดตั้งแต่ปีจอนั้นไป กยังอีก ๖๑ ปี ๖๒ ปี เพราะฉะนั้นจงทรงพระราชดำริเป็นปานกลาง พอจะได้ให้เป็นทางเข้าใจรู้สึกตัวไว้บ้าง ที่จะได้เลือกคนที่เกิดปีมะโรงเป็นต้น ไว้ใช้พอเข้าใจเสียก่อน จึงมิได้ทรงพระราชดำริเลิก ถอนโดย เร็ว แข็งแรง เหมือน เมื่อ ครั้ง คิด กัน มา แต่ แรก บรม

ราชาภิเษก ว่าจะให้นายเงินถดค่าตัวให้แก่ทาสเดือนละกึ่งตำลึงนั้น ถ้าคิดดูที่จะถดดังนี้ปีหนึ่งเป็นเงิน ๖ ตำลึง ทาสค่าตัวถัวธรรมดาคนละ ๒ ชั่ง คิดดู ๗ ปีเศษทาสก็จะต้องเลิกหมดไปโดยเร็ว ผู้ที่ช่วยไถ่มาทาสไว้แต่เดิมก็จะได้ความลำบากยากแค้นเป็นอันมาก เหมือนผู้อยู่ที่อันสบายกลับกลายมาถูกร้อนโดยเร็ว ก็คงจะไม่สบายไปต่าง ๆ แล้วก็เป็นทางที่ขาดทุนเสียทรัพย์ของผู้ที่ช่วยไถ่ไว้แต่เดิมนั้น จึงทรงผ่อนผันแต่เรื่องถูกทาสที่ไม่เป็นการขาดทุนสิ่งใด เพราะทรงหวังตั้งพระราชหฤทัยแต่ให้เป็นคุณเป็นประโยชน์ ไม่ทรงอยากให้เป็นโทษได้ความเดือดร้อนรำคาญต่าง ๆ จึงได้ทรงไว้เป็นปานกลาง พอให้เป็นหนทางที่จะได้ใช้ถูกจ้างบ้าง ใช้ทาสบ้าง ระคนปนกันพอเคยใจไว้ เพราะไม่ทรงอยากให้เจ้าของทรัพย์ขาดทุนเดิมสิ่งใดให้เป็นที่ร้อนใจรำคาญในการซึ่งทรงพระราชดำริ์นี้ กับอนึ่งทาสไพร่ใจพาลสันดานช้า ก็ยังไม่รู้จักที่จะทำมาหากินสิ่งไร จึงต้องผ่อนหย่อนไปพอให้อาศัยนายเงินได้กินอยู่นุ่งห่มไปพลาง ๆ ก่อน กว่าบุตรหลานจะได้หลุดถอนพ้นค่าตัวไป ได้วิชาสิ่งไรพอรับจ้างหากินมีทรัพย์สินมาช่วยรับใช้แบ่งไถ่ให้บิดามารดาพ้นค่าหลุดเป็นไทยไปได้บ้าง เปรียบเหมือนอย่างบิดาคนหนึ่ง มารดาคนหนึ่ง บุตร ๓ คน ถ้าบุตรหลุดพ้นไปได้ คงคิดเบี่ยงบ่ายรับจ้างหาเงินมาช่วยไถ่บิดามารดาไปให้เป็นไทยได้ ก็คงช่วยกันซื้อขายทำมาหากินต่อไป บิดามารดาคงไม่กลับใจไปในการที่ชั่ว

TUDC 23/08/2563

ตามที่เคยตัวมาแต่แรก เพราะบุตรได้ร่ำเรียนวิชา คงชักพาให้ดื้อ
แต่ที่ชอบทุกประการ จึงได้ทรงพระสันนิษฐานเป็นพระราชบัญญัติจัด
ไว้เป็นอย่างกลางตามทางดังนี้ อนึ่งฝ่ายคนอกจำพวกหนึ่งที่มีสันดานดื้อ
อยากจะไม่ให้มีธรรมเนียมใช้ทาสนั้น พึงทราบพระราชดำริพระราช
ประสงค์เดิดว่า ซึ่งทรงโปรดมีพระราชบัญญัติครั้งนี้ เพื่อจะแบ่งหนัก
ให้เป็นเบาไว้ก่อน เพราะจะผ่อนถูกทาสถูกไทยซึ่งเกิดในปีมะโรงเป็น
ต้นนั้น อายได้ ๒๑ ปี พันหนึ่งหลุดค่าตัวและไม่ให้ขายกันได้ต่อไปนั้น
เพราะจะให้หัดทำการหาวิชาเป็นที่ทำมาหากิน รู้ในศิลปศาสตรต่าง ๆ
จะได้เป็นลูกจ้างหากินต่อไป เมื่อธรรมเนียมจ้างกันหนาแน่นชุกชุมขึ้น
แล้ว ก็เห็นว่าธรรมเนียมใช้ทาสก็คงจะน้อยถอยลงทุกครั้งทุกที การดี
ก็จะมากขึ้นร่ำไป จึงได้ทรงตั้งพระราชบัญญัติให้คนเข้าใจเคยหูเคยตา
ด้วยกันมาก แล้วภายหน้าต่อไปถึงจะไม่มีใครใช้ทาสก็คงจะไม่เป็นไร
นัก เพราะเหมือนชวนชักให้คนที่มีสันดานอันหนา ตามธรรมดาอยาก
จะใช้ทาสนั้นให้เคยหูเคยใจเคยตาเสียก่อน ก็คงจะมีความผ่อนหาสิ่ง
สว่าง เสื่อมสร่างการที่ชั่วได้ จึงยักย้ายพระราชบัญญัติดัดต่อเพิ่มเติม
ขึ้นตามกาลตามเวลาที่จะเป็นไปได้ทุกสิ่งทุกอย่าง จนถึงหนทางที่จะ
ตรงนั้น กับอนึ่งการเล่นเบี้ยพนันเอาเงินกัน เป็นที่ก่อต้นรากให้เกิด
เป็นทาสขึ้นนั้น การอันนี้มีพระราชหฤทัยรำพึงถึงอยู่เสมอ ที่จะเลิก
ถอนผ่อนให้หมดไปนั้นเป็นแน่ แต่เป็นเงินถึง ๑๑๐๐๐ ชั่งเศษ ได้สำหรับ

TUDC 23/08/2563

จ่ายใช้ราชการแผ่นดินอยู่เสมอ ถ้าจะเดิกถอนเสียโดยเร็วน เงินซึ่ง
สำหรับจะใช้จ่ายราชการก็ยังไม่มีพอที่จะทำการงานโยธาต่าง ๆ แทน
เงินซึ่งจะเดิกได้นั้น แต่การอันนี้ได้ทรงพระราชดำริปรึกษาอยู่ใน
เคาน์ซิลแล้ว เมื่อตกลงอย่างไรท่านทั้งปวงคงได้ทราบต่อไปเมื่อภาย
หน้า

แจ้งความมา ณ วันอาทิตย์ เดือนสิบเอ็ด ขึ้นแปดค่ำ ปีจอ นพศก
ศักราช ๑๒๓๖ (๑) เป็นปีที่ ๗ ในรัชกาลปัจจุบันนี้.

ชุนหลวงพระไกรสีห์เคลีลออฟเคาน์ซิล

---

(๑) ตรงกับวันที่ ๑๙ ตุลาคม ๒๔๑๗

TUDC 23/08/2563

เรื่องการเลิกทาส

ย่อความตามพระราชบัญญัติและประกาศต่าง ๆ ที่ออกภายหลังพระราชบัญญัติพิกัดเกษียณอายุลูกทาสลูกไทย

เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงบรมมหาราชเจ้า ทรงเริ่มต้นการเลิกทาสด้วยตั้งพิกัดเกษียณอายุลูกทาสลูกไทยแล้ว (๑) ก็ทรงเริ่มต้นการเลิกทาสในมณฑลพายัพด้วยลดค่าตัวทาสลง (๒) ทาสในมณฑลพายัพมีอยู่ ๒ จำพวก คือ ทาสเชลย ๑ ทาสสินไถ่ ๑ ทาสเชลยมีกำหนดค่าตัวตามอัตราประเพณีเมืองต่างกันดังนี้ คือ นครเชียงใหม่ ชายมีค่าตัว ๕๔ บาท หญิงค่าตัว ๗๒ บาท นครน่าน ชายมีค่าตัว ๖๒ บาท หญิงค่าตัว ๖๒ บาท นครลำปาง ชายมีค่าตัว ๔๕ บาท หญิงค่าตัว ๖๐ บาท นครลำพูน ชายมีค่าตัว ๕๔ บาท หญิงค่าตัว ๗๒ บาท เมืองแพร่ ชายมีค่าตัว ๔๘ บาท หญิงค่าตัว ๔๘ บาท เมืองเถิน ชายมีค่าตัว ๔๒ บาท หญิงค่าตัว ๖๔ บาท ให้ลดค่าตัวทาสเชลยทั้งปวง ชายมีค่าตัวแต่ ๒๕ บาท หญิงแต่ ๓๒ บาท ถ้าอายุถึง ๖๐ ปีแล้วพ้นค่าตัวเป็นไทย ส่วนทาสสินไถ่คงเป็นไปตามพระราช

---

๑. พระราชบัญญัติเกษียณอายุลูกทาสลูกไทย ปีจอ จุลศักราช ๑๒๓๖ (พ.ศ. ๒๔๑๗)

๒. พระราชบัญญัติลักษณะทาสมณฑลตะวันตกเฉียงเหนือ (มณฑลพายัพ) รัตนโกสินทรศก ๑๑๙ (พ.ศ. ๒๔๔๓)

TUDC 23/08/2563

บัญญัติเดิม ตั้งมาแต่โบราณกาล กล่าวคือ ถ้าทาสไม่มีเงินมาให้แก่เจ้าทาสจนครบค่าตัวแล้ว ก็ไม่มีเวลาจะได้เป็นไทย ทรงกำหนดอายุทาสสิ้นไว้ ๖๐ ปี ถ้าอายุถึงกำหนดนี้แล้วก็พ้นค่าตัวเป็นไทย ให้เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ซึ่งเวลานั้นสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดี เป็นเจ้าหน้าที่ดำเนินการในเรื่องนี้ เป็นต้นว่า การให้เจ้าเงินทมทาสมาทำหนังสือสารกรมธรรม์ทาสต่อนายแขวงตามกำหนดเวลา การทำสารกรมธรรม์ทาสนั้นได้เลื่อนกำหนดเวลาไป ๒ ครั้ง (๑) เพราะหนทางไปมาก็นานดาร เจ้าเงินจะมาทำไม่ทัน และส่งแบบพิมพ์สำหรับทำสารกรมธรรม์ไปถึงช้ามาก อนึ่งการเก็บเงินค่าแรงแทนเกณฑ์ในมณฑลตะวันตกเฉียงเหนือ (๒) เป็น "ทาสซึ่งรับใช้สอยการงานอยู่ในบ้านนายเงิน ให้นายเงินเสียแทน ทาสซึ่งผูกดอกเบี้ยหรือทาสที่มิได้รับใช้การงานอยู่ในบ้านเรือนนายเงิน ให้ตัวทาสเสียเอง" นอกนี้ทรงเริ่มต้นการเลิกทาสในมณฑลบูรพา (๓) โดย

---

๑. ประกาศเลื่อนกำหนดทำสารกรมธรรม์ทาสมณฑลตะวันตกเฉียงเหนือ (มณฑลพายัพ)
ประกาศมา ณ วันที่ ๒๔ พฤศจิกายน รัตนโกสินทรศก ๑๑๘ (พ.ศ. ๒๔๔๓) และ
ประกาศเลื่อนกำหนดทำสารกรมธรรม์ทาสมณฑลพายัพครั้งที่ ๒
ประกาศมา ณ วันที่ ๒ มกราคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๐ (พ.ศ. ๒๔๔๔)

๒. พระราชบัญญัติการเก็บเงินค่าแรงแทนเกณฑ์มณฑลตะวันตกเฉียงเหนือ รัตนโกสินทรศก ๑๑๘ (พ.ศ. ๒๓๔๓)
ประกาศมา ณ วันที่ ๒๓ เมษายน รัตนโกสินทรศก ๑๑๘

๓. ประกาศลดค่าตัวทาสในมณฑลบูรพา
ประกาศมา ณ วันที่ ๘ มกราคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๓ (พ.ศ. ๒๔๔๗)

TUDC 23/08/2563

"ให้เจ้าเงินลดค่าตัวทาสเดือนละ ๔ บาทเสมอไปจนกว่าจะหมดค่าตัว"

การชิงพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงบิยมหาราชเจ้า ทรงให้เลิกทาสด้วยการตั้งพิกัดเกษียณอายุลูกทาสใหม่นั้น เป็นเพียงการห้ามมิให้คนเกิดในรัชกาลของพระองค์เป็นทาส และเป็นการค่อยลดหย่อนถอนวิธีทาสลง ฉะนั้นต่อมาก็ทรงลดหย่อนประเพณีทาสให้ยิ่งน้อยลงอีก กล่าวคือ ให้บรรดาลูกทาสเป็นไทยหมด "มิให้มีพิกัดเกษียณอายุดังว่าไว้ในพระราชบัญญัติลูกทาสลูกไทย จุลศักราช ๑๒๓๖ นั้นต่อไป"(๑) ตลอดทั่วราชอาณาจักร เว้นแต่มณฑลพายัพและมณฑลบูรพา เพราะได้ตราพระราชบัญญัติทาสไว้สำหรับมณฑลนั้น ๆ แล้วกับมณฑลไทรบุรีและเมืองกลันตันเมืองตรังกานู ซึ่งใช้กฎหมายตามลัทธิศาสนาของเมืองนั้น ๆ แต่ต่อมาได้ประกาศถอนมณฑลพายัพ (๒) เสียมณฑลหนึ่ง.

---

๑. พระราชบัญญัติทาส รัตนโกสินทรศก ๑๒๔ (พ.ศ. ๒๔๔๘)
ประกาศมา ณ วันที่ ๑ เมษายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๔

๒. ประกาศให้ใช้พระราชบัญญัติลักษณะทาส ศก ๑๒๓ ในมณฑลพายัพ
ประกาศมา ณ วันที่ ๑๖ มกราคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๓ (พ.ศ. ๒๔๕๔)

พิมพ์ที่
โรงพิมพ์บำรุงนุกูลกิจ
๙๓ ถนนบำรุงเมือง พระนคร
นายคง ยุวนะเตมีย์ ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา
๒๔๙๙

TUDC 23/08/2563